

Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Bc. Martin Krčmař

Třicetiletá válka v české historiografii po roce
1945

Vývoj historiografického chápání k dějinám vybraných
problémů

Vedoucí diplomové práce:
doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.

Olomouc 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní předepsaným způsobem všechnu použitou literaturu.

V Olomouci dne 15. 12. 2011

Bc. Martin Krčmař

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu práce panu doc. Mgr. Jaroslavu Millerovi, M.A., Ph.D. a panu Mgr. Martinu Elbelovi , M.A., Ph.D. za četné podněty k obsahu práce.

Anotace

Třicetiletá válka - česká historiografie po roce 1945 - české stavovské povstání 1618-1620 - defenestrace - vojenství - Albrecht z Valdštejna

Obsah

1	ÚVOD.....	6
2	CESTA NA BÍLOU HORU	10
2.1	ČESKÉ POVSTÁNÍ	10
2.1.1	<i>Defenestrace.....</i>	<i>10</i>
2.1.2	<i>Direktorium.....</i>	<i>19</i>
2.1.3	<i>Hodnocení kvalit představitelů direktoria.....</i>	<i>19</i>
2.1.4	<i>Hodnocení koncepce povstání.....</i>	<i>21</i>
2.1.5	<i>Apologie.....</i>	<i>30</i>
2.1.6	<i>Loajalita?.....</i>	<i>35</i>
2.2	OSOBNOSTI POVSTÁNÍ	42
2.3	OHLASY BÍLÉ HORY V MODERNÍ ČESKÉ HISTORIOGRAFII	46
3	VOJENSKÉ ŘEMESLO	56
3.1	K OTÁZKÁM VOJENSTVÍ VE STARŠÍ ČESKÉ HISTORIOGRAFII	56
3.2	PRAMENY DOMÁCÍ PROVENIENCE	57
3.3	ZAHRANIČNÍ LITERATURA	59
3.4	DOMÁCÍ HISTORIOGRAFIE VOJENSTVÍ TŘICETILETÉ VÁLKY	61
3.5	STEREOTYPY POPISNÉ SYNTÉZY PRAKTICKÉHO VOJENSTVÍ	63
3.6	STEREOTYP ŽOLDNĚŘE V ČESKÉ HISTORIOGRAFII.....	67
4	VALDŠTEJN.....	72
4.1	STARŠÍ VALDŠTEJNSKÁ HISTORIOGRAFIE	73
4.2	ČESKÉ VALDŠTEJNSKÉ MONOGRAFIE OD 2.POLOVINY 20.STOLETÍ.....	75
5	ZÁVĚR.....	88
6	RESUMÉ	93
7	BIBLIOGRAFIE	95

1 Úvod

Diplomová práce *Třicetiletá válka v české historiografii po roce 1945 - vývoj historiografického chápání k dějinám vybraných problémů* se zabývá bouřlivou a převratnou dobou v dějinách českých zemí – třicetiletou válkou. Je to téma, které je našemu domácímu prostředí blízké, vždyť třicet let trvající konflikt, který otřásal Evropou započal se právě v naší vlasti. Vybral jsem si jej, protože mne události let 1618-1648 zajímají už dlouho, a také z toho důvodu, že je k němu nejen u nás k dispozici ohromné množství pramenů a historiografických děl. Naproti tomu postihnout celé období konfliktu by vydalo na několiknásobně větší počet diplomových prací. Z toho důvodu jsem byl při výběru své poslední studentské práce nucen uvažovat, na jaká témata zaměřím svoji pozornost a které okruhy budu muset pominout. Nakonec jsem se rozhodl, že se pokusím na téma třicetileté války podívat skrze perspektivu historiografie. I tak přede mnou stál úkol vybrat z nepřehledného množství materiálu, který v současné době máme k dispozici, alespoň některé úseky dějepisectví, kterými se budu na tomto prostoru zabývat a které v úvodu práce představím.

Ve finále volba padla na historiografii českou, která je mi i nám všem asi nejbližší. Přesto, dějepisectví třicetileté války má v naší zemi dlouhou tradici, a tak jsem opět byl nucen téma znovu zúžit. Jak již název mé práce napovídá, budu se na následujících stranách věnovat české historiografii po roce 1945. Důvodů pro to je několik a pokusím se je nyní přeložit.

Zaprvé neskrývám skutečnost, že pokud bych chtěl obsáhnout a představit všechna díla alespoň české provenience, která se dotýkají třicetileté války, postavil bych sám sebe před nadlidský úkol, který bych nezvládl. Dobových pramenů je taktéž velmi mnoho a není v mých silách je všechny představit, natož analyzovat. Téma třicetileté války je i tak z hlediska novověké české historiografie příliš veliké.

Navíc, jak dobové prameny, tak i bohatá předválečná a nejen domácí historiografická produkce k dějinám období třicetileté války byla již zpracována a obsáhle komentována významnými českými historiky, jako byli například profesor Josef Polišenský nebo docent Zdeněk Kalista. Domnívám se, že bylo by zbytečné a pošetilé se pokoušet opakovat to samé.

Zadruhé, zkusit téma postihnout od roku 1945 se mi zdá zajímavé z důvodu, že během zhruba 60 let se bibliografie k dějinám období války z let 1618-1648 rozrostla o řadu děl, která ač vznikala v poměrně krátkém časovém úseku, přinesla vždycky něco nového, ať už z hlediska nových badatelských poznatků nebo použitím nových metod. Co to bylo, bude taktéž jedním z úkolů mé práce.

A v neposlední řadě, po roce 1945 bylo vydáváno vedle rozsahem velkých děl nejen mnoho drobnějších studií, článků a komentářů a i když některé v práci připomenu, jsem si dobře vědom, že zde nebudou ani ty představeny zdaleka všechny. Není při nejlepší vůli při tak ohromném tématu, jako je třicetiletá válka, možné komentovat a rozebírat vše, co kdy bylo k tématu v nejrůznějších odborných časopisech a sbornících otištěno. Z tohoto důvodu, a také jelikož se chci zabývat některými českými autory a jejich produkcí podrobněji, omezují svůj výběr převážně na větší monografie vydané po roce 1945 s občasným exkurzem k literatuře starší nebo k vybraným dobovým pramenům.

Díla současníků třicetileté války ve větší míře ve své práci rozebírat nebudu, pouze připomenu některá z nich. Jelikož smyslem mé práce by mělo být na základě rozboru děl české moderní historiografické produkce pokusit se monografie a jejich autory srovnat a hledat, co mají společného nebo naopak rozdílného. Nemohu na tomto prostoru řešit současníky a zároveň podrobně hodnotit výklad jejich děl současnými historiky a ty pak ještě mezi sebou navzájem. Archiválie jsou již dlouhou dobu k dispozici všem, srovnání a pokus o rozbor děl současných a nedávno zemřelých autorů nikoliv.

Co tedy vlastně bude obsahem mé diplomové práce? Jak již bylo řečeno, téma třicetileté války je ohromné. Ve své práci se budu snažit postihnout historiografii, nikoliv faktografii let 1618-1648, a proto jsem si vybral jsem tři základní okruhy, které osobně považuji za zajímavé a nezvolil jsem si je náhodou. Jsou pro české prostředí typické, navíc se vzájemně prolínají ve větším celku, tj. třicetileté válce. Práce tak bude rozdělena do tří základních tematických celků, které budou pojednávat o *počátcích povstání*, o otázkách *vojenství* třicetileté války a o osobě *Albrechta Valdštejna*. Těmto tématům se chci věnovat na následujícím prostoru, každému v jedné kapitole se zvláštním důrazem na historiografický rozbor děl nejvýznamnějších českých autorů, kteří v těchto tématech vědecky bádali a k problematice publikovali své monografie.

V první kapitole se bude práce zabývat počátky povstání českých stavů, tak jak ji představily publikace vydané v českém prostředí po roce 1945. Budou diskutována témata pražské defenestrace 23. května 1618 a její dopad na politickou situaci v habsburském soustátí, dále ustanovení direktoria a jeho nejvýraznější osobnosti. Rovněž se pokusím vyložit i názory dějepisců na úlohu a působení zemské vlády. Ve značné míře detailu budu rozebírat pohled české historiografie na počáteční fáze českého povstání až po dobu nástupu Fridricha Falckého na český trůn. Cílem práce bude pokusit se rozebrat jejich tvrzení k jednotlivým podotázkám dané problematiky, nastínit na základě jejich historiografický pohled na zpracované téma a především kontrastovat různá díla jednotlivých autorů mezi sebou, která se postupně po roce 1945 vyjádřila ke stejným historickým problémům.

Mezi konkrétní otázky, které si v této kapitole položím a na které se pokusím odpovědět za použití srovnávací metody, bude patřit např. to jak čeští historikové vnímali a v monografiích předkládali veřejnosti defenestraci, jak vnímali vládu direktoria a její osobnosti, jaké metody přitom v té době používali, jak byla vnímána loajalita českých stavů vyjadřovaná mimojitě apologiemi. Bude mne zajímat, jak se vyvíjely názory na koncepci celého povstání a jakým způsobem se o tématu

psalo od 50 let až do současnosti. Zda a jak se bude lišit pohled autorů padesátých let od vnímání pozdějších historiků. A zda vůbec a popřípadě jak se celkově bude během let obraz českého povstání v české historiografii měnit.

Kapitola druhá bude věnována vojenství třicetileté války tak, jak je prezentováno moderní českou historiografií. Budu zkoumat, na co navazuje, představím i prameny, z kterých čerpá a která starší díla využívá. Zamyslím se, zda je dostatek starší české literatury a odkud čerpá informace. Bude mne zajímat, jak práce s tematikou vojenského řemesla vypadají a jakým způsobem jsou pracovány, zda jsou si podobné či nikoliv a proč. A zda jsou někde ještě možnosti, jak téma zpracovat jinak. Pokusím se zjistit, zda existuje nějaký typický obraz vojáka té doby a co ve skutečnosti o něm víme.

Cílem třetí, závěrečné kapitoly bude opět pokusit se nalézt a upozornit na rozdíly v chápání osoby Valdštejna jednotlivými historiky a pokusit se je navzájem kontrastovat. Bohatá tradice a zájem o valdštejnskou otázku bude v zahraničí bude také předmětem mého zájmu. Jádrem kapitoly bude pokus o představení vývoje domácí historiografické produkce o Valdštejnovy, v jaké době byla psána, kdo ji psal a zda-li kontroverzní osobnost nějakým způsobem hodnotí a na základě čeho tak činí.

Jádrem předkládané diplomové práce je tedy rozbor historiografického díla českých autorů a především srovnávat, stavět proti sobě argumentace jednotlivých autorů, vyložit jejich vnímání problematiky, přiblížit, z jakých zdrojů a metod vycházeli a snažit se zachytit vývoj bádání k problematice nejrůznějších událostí vybraných tématických okruhů třicetileté války.

Cílem celé práce bude tedy pokusit se nalézt, co jednotlivého má česká historiografie při pohledu na nejrůznější otázky třicetileté války společného, v čem se interpretace autorů liší a proč a pokusit se přiblížit vývoj českého pohledu na věc od roku 1945 do současnosti.

2 Cesta na Bílou Horu

2.1 České povstání

Zhruba počátkem 17. století sledujeme pozvolný vznik krize českého stavovského státu, která vyvrcholila v letech 1618-1620 střetnutím nekatolické stavovské opozice s Habsburky v takzvané “české válce”. Následující kapitola si klade za cíl přiblížit nejdůležitější momenty předbělohorského vývoje, které byly českou historiografií po roce 1945 zkoumány, a které čeští historikové považují za klíčové. Smyslem je ukázat na rozdíly v hodnocení a především upozornit na rozdíly v chápání událostí z let, které povstání stavů Koruny České předcházely a jak je česká moderní historiografie po roce 1945 prezentovala.

2.1.1 Defenestrace

Ráno 23. května 1618 se ozbrojení zástupcové českých evangelických stavů vydali na Hrad, aby v královské místodržitelské kanceláře provedli akci, která nakonec překvapivě nejen z hlediska dějin výrazně poznamenala vývoj v Evropě na dlouhá desetiletí, ale také co je a bylo chápáno různě, ba i vzbuzovalo nejrozličnější vášně nejen v české historiografii. Pohledy na defenestraci a s tím samozřejmě všechny její příčiny a důsledky byly vnímány různými způsoby. Historiografie zkoumala všemožné stezky událostí, které se nakonec sešly a protuly se v onom nejvýraznějším bodě, třetí pražské defenestraci. Ta se nakonec jeví jako hlavní impuls, kterým byla odstartována cesta na Bílou Horu a k třicetileté válce vůbec.

Defenestrace působí mezi vším jistě nejvýraznějším dojmem, koneckonců, byl to násilný akt proti královským místodržícím. Historiografické interpretace samotné události v české kanceláři prošly

vlastním historiografickým vývojem. V této práci sledujeme, jak se vyvíjel pohled na věc v českém prostředí po roce 1945.

František Kavka ve své monografii *Bílá Hora a české dějiny* vyjadřuje přesvědčení, že „za dané situace nebylo jiného východiska“.¹ Stavovská opozice, prohrávající s katolickou stranou jeden politický zápas za druhým, se prý nalézala na pokraji politického zhroucení a hrozilo, že po císařském zákazu sjezdu do Karolina tzv. „těžkým psaním“ úplně ztratí akceschopnost. Defenestrace se tak stala jedinou možností, jak se chopit iniciativy. Avšak Kavka zde neuvádí jednu zajímavou a ba i důležitou skutečnost, a to, že byl hrabě Thurn předvolán do Vídně, aby vysvětlil postup českých stavů a hrozilo mu obvinění ze zločinu „urážky majestátu“. Thurn věděl, že nese hlavní zodpovědnost za svolání nepovoleného evangelického shromáždění a zdá se, že v dané situaci zpanikařil. Za těchto okolností Kavkova věta, že „v této kritické chvíli osvědčil nepochybně největší politický rozhled Thurn, neboť je nutno považovat jej za hlavního organizátora události...“² může znít poněkud úsměvně. Thurn si musel být vědom, že mu přinejmenším hrozí zatčení, ale mohlo se také stát, že by mu byl za skutek „*crimen lasae majestatis*“ konfiskován majetek a snad by mu bylo sáhnuto i na život. A proto mu podle všeho nezbývalo nic jiného, než konat. S „*politickým rozhledem*“ jeho rozhodnutí neměla nic společného, spíš se zdá, že chtěl-li se vyhnout potrestání, musel udělat něco nepředvídatelného. A zůstat v této nebezpečné situaci sám, to by nebylo rozumné. Podle Petráně „*jedinou z možností, jak se mohl Thurn vyhnout nebezpečí, byla kolektivní demonstrace, o níž mluvil s některými přáteli.*“³ A tak se zdá, že Thurnův problém se tak stal konečným katalyzátorem reakce, která zasáhla královské místodržící a byla vykonána před zraky překvapené většiny evangelických stavů, kteří do České kanceláře s Thurnovou skupinou zasvěcených ráno 23.5.1618 přišli.

¹ Kavka, F.. *Bílá Hora a české dějiny*. 1. vydání. Praha 1962. str. 92

² Tamtéž

³ Petrán, J.: *Staroměstská exekuce*. 3. vydání. Praha 1996. str. 148

František Kavka obhajuje tvrzení, že za dané situace nebylo jiného východiska ze situace, které stavové čelili. Je otázkou, zda vzbouřenci mohli vůbec jednat jinak. Defenestrace prý ani nebyla chybou, vytýká pouze stavům, že „*trvalost jejího účinku byla vůdci povstání přeceněna.*“⁴ Jinak Kavka defenestraci ve své práci příliš nerozebírá. Prostě její vykonání bylo tajně domluveno, musela se stát a nakonec se i stala.

Kavka neodhaluje příliš jiné motivy než politické. Jeho práce postupuje v duchu tehdejšího způsobu, stereotypního kausálního dějepisectví. V jeho monografii je událost sama odbyta poměrně rychle, bez popisu vlastního sporu v místnostech české kanceláře. Přitom už dobové prameny poměrně podrobně zpravují o událostech bezprostředně předcházejících vykonání dvou místodržících a písaře, připomeňme na tomto místě zatím alespoň Slavatovy paměti, který byl navíc jednou z osob vyhozených z okna. Naproti tomu modernější historiografie přidává i osobnější vidění záležitosti, kdy jsou na pozadí defenestrace rozkrývány i případy osobní animozity, vyřizování účtů, aktuální situace postav během události či možné motivy jejich jednání a využívá více dobových pramenů.

Petráňova *Staroměstská exekuce* pracuje především s osobnostní stránkou věci. Rozplétá složitou záležitost právě způsobem skrze profily a charakteristiku postav, které spolu v příběhu vzájemně komunikují, spojují se a soupeří. Defenestrace sama je zde krok po kroku představena jako malé drama. Ne defenestrace, ale právě jednotlivé postavy, vykreslené v mantinelech vlastních intencí a přesvědčení, zde vystupují do popředí za jednání v české královské kanceláři. Petráňovi stavové a místodržící se přou, manévrují, ztrácejí nervy a opět se snaží dostat hádku do mezí, které jim vyhovují, obžalovávají se navzájem, ba se i uráží.

Petráň při rekonstrukci vychází ze Slavatových pozdějších pamětí a Skálovy Historie české. Slavatovo svědectví je nejdůkladnější

⁴ Kavka, F., str. 93

zprávou, kterou máme k dispozici. I když u něj lze předpokládat tendenčnost, Petráň jej považuje za důvěryhodné. I hrabě Thurn, jemuž se zpráva později po defenestraci dostala do rukou, se ho dovolává, což je prý také zárukou důvěryhodnosti Slavatova záznamu.⁵ Josef Petráň si uvědomuje, že relace o událostech v místodržitelství kanceláři byly napsány později, paměť mohla být poznamenána šokem a nakonec vše mohlo probíhat nebo být řečeno i trochu jinak. Ale to nebrání historikovi, aby doložitelná fakta lehce proložil dramaturgickými literárními prvky a především užil citací z výše zmíněných pramenů. Citací je využito jako vyprávěcích prostředků a zároveň mostů, kterými se Petráň dostává v důležitých momentech zpět k analýzám a komentářům vybraných problémů. Jednotlivé body pře v české kanceláři tak dostávají lidštější tvář, aniž je opomínána právní stránka sporu, který vyvrcholil vyknutím Slavaty, Martinice a Fabricia.

Nepochybně zajímavým exkurzem je připojená kapitola točící se kolem vlastního pádu kanceláře. Autor se především zabývá historií zkoumání, které okno vlastně bylo defenestrační.⁶ V záležitosti ne vždy panovala shoda a rozbořením předchozích studií a pramenů se tak snaží o jeho definitivní určení. Moderní historická věda už přijala bez výhrad skutečnost, že „defenestrace... byla činem uváženým a připraveným“⁷. Její hodnocení se ale v historiografii liší. Byla spravedlivým aktem pomsty, nevyhnutelnou kolizí, a nebo prostě nízkým pokusem o vraždu a vyřizováním účtů?

O tom, že plán fyzicky zlikvidovat místodržící byl předem promyšlený, se v moderním dějepisceví nepochybuje. Defenestrace nebyla činem spontánním, vyprovokovaným. Rozporuplné názory ale vzbuzuje sám účel akce a ten přese všechno zůstává chladně prostý - místodržící zabít.

František Kavka odmítá „moralizující odsouzení“ defenestrace (prohlašované mezi jinými např. francouzským historikem a slavistou

⁵ Petráň, J.: str. 163

⁶ tamtéž, str. 173-182

⁷ Kavka, F. tamtéž

Ernestem Denisem), jakkoliv si uvědomuje, že šlo o násilný akt. Prý je pro historika snadné soudit s odstupem času činy na základě větších znalostí skutečností, než měli jejich aktéři sami a kteří se museli rozhodovat rychle.⁸ Kavka tvrdí, že „*historikovi proto v takových případech nenáleží soudit, nýbrž jen vysvětlovat příčiny a zákonité následky historických událostí*“.⁹ Mezi řádky lze však vyčíst, že autorovy sympatie patří spíše straně stavů.

Ani Josef Petráň atentát neobhajuje – „*Vyhazování osob z okna do více než šestnáctimetrové hloubky není žádný žert a z toho co o věci a její organizaci víme, můžeme předpokládat úmysl zabít místodržící*“.¹⁰ Čin ale ani jednoznačně neodsuzuje, zodpovědnost přitom definitivně přisuzuje úzké skupině radikálů. „*Thurnovým důstojníkům společně s několika mladými horkými hlavami se podařil husarský kousek*“.¹¹ Defenestrace se podle Petráně stala prostředkem, jak zabránit rozkladu evangelické opozice. A radikálové proto „*chtěli postavit váhající před hotovou věc*“.¹²

Nejdále jde v hodnocení defenestrace Jan P. Kučera. Ten akt „*rozkohoutěných českých nekatolických pánů*“ ostře odsoudil, skupina vedená „*především hrabětem Thurnem, už dávno vzteklým, že přišel o výhodné karlístejnské purkrabství*“¹³ prý zašla příliš daleko. Z použitého slovníku Kučery lze nabýt přesvědčení, že autor atentátem, o který se čeští páni, zde vystupující jako „*samozvaní kati*“, pokusili, opovrhuje. Defenestrace je podle Kučery „*bezpochyby pokusem o vraždu*“, momentem, kdy čeští nekatolíci „*ve vleku hrstky radikálů zmateně dospěli až ke vzpouře, manifestované nešťastným násilnickým činem ...*“¹⁴, kdy zuřiví stavové „*Snažíce se tvářit, že vykonávají exekuci po*

⁸ tamtéž

⁹ tamtéž, str. 92

¹⁰ Petráň, J.: str. 193

¹¹ tamtéž

¹² tamtéž

¹³ Kučera, J. P. : 8.11.1618 Bílá Hora: O potracení starobylé slávy české. Praha 2003

¹⁴ tamtéž, str. 71

*řádém soudním procesu, vyhodili z okna české královské kanceláře královy místodržící.*¹⁵

Opravdu byl onen soudní proces „s rušiteli obecného pokoje a obecného dobrého“ v místnosti české kanceláře inscenován záměrně tak, aby vzbudit zdání legálnosti a ospravedlnění rozsudku, nebo měl ortel své právní opodstatnění? Kde se vzalo označení těch, kterým nazývali rozohnění stavové místodržící v místnostech České kanceláře? A proč byl zvolen právě takový způsob exekuce, jakým bylo defenestrace obžalovaných?

Majestát Rudolfa II. z roku 1609 skutečně obsahuje odstavec, který mluví o rušitelích obecného pokoje a obecného dobrého: *„A kdož by se čeho toho koli, buď z duchovních a nebo světských lidí, k přerušení tohoto majestátu dopustil, máme a povinni býti ráčíme, s dědici a budoucími králi českými a se stavy tohoto království, k takovému každému jakožto rušiteli obecného dobrého pokoje hleděti a stavy přitom chrániti...“*¹⁶ Nekatoličtí páni tohoto označení pro Slavatu a Martinice během potyčky na Pražském hradě skutečně použili a s ohledem na Porovnání taktéž z roku 1609, které připomíná vložení Rudolfova majestátu do zemských desek, se pokoušeli uplatnit. Porovnání mezi stavy v roce 1609 podepsalo na 400 pánů a rytířů a sankce za nedodržení zákona proto musela být všem známá. Ironií osudu je, že katoličtí konzervativci Slavata a Martinic své podpisy pod listinu nikdy nepřipojili.

Co se týká zvoleného způsobu trestu, František Kavka ve své Bílé Hoře sděluje, že prý za schůzky v domě Jana Albrechta Smiřického *„...nakonec zvítězil názor shodit Slavatu a Martinice jakožto úhlavní nepřitele opozice z oken České kanceláře, aby nemusila být na místě tak památném prolévána krev.“*¹⁷ Josef Polišenský se domníval, že *„Forma defenestrace byla zvolena proto, aby šlo o akci kolektivní, a aby se nikdo z účastníků neposkrvnil krví odsouzených.“*¹⁸ Josef Petráň

¹⁵ Kučera, Jan P.: str. 63

¹⁶ Apologie druhá stavův Království českého. Ed. Václav Subert, Praha 1862, str.139

¹⁷ Kavka, F.: str. 91

¹⁸ Polišenský, J. Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960. str. 86

tohoto názoru není a upozorňuje na skutečnost, že tato forma exekuce, tedy vyoknění, byla zvolena s ohledem na Porovnání z r.1609. V textu Porovnání skutečně stojí, aby provinilci ve věci porušení dohod obsažených v Majestátu byli potrestáni defenestrováním, tedy vyhozením z okna. *„Kdokoli by budoucně při tom společném porovnání státi nemínil anebo je rušiti chtěl, aby jej z okna vyhodili.“* Tento dovětek Porovnání cituje i Jan P. Kučera, kdy se jeho stavové listinou v české kanceláři *„při ospravedlňování svého skutku oháněli...“*¹⁹. Kučera však po pouhé informaci o existenci listiny, aniž by ji blíže vysvětlil, od ní naneštěstí rychle utíká. Kavka, Polišenský ani Janáček se přímo o existenci dodatku Porovnání vůbec nezmiňují.

Námítka samotného postiženého Slavaty, který později tvrdil, že dohoda (s pro nás důležitou defenestrační pohrůzkou na konci) byla prý uzavřena pouze mezi protestantskými stavy, je Petráněm konfrontována se skutečností, že na listině, kde bylo příslušné Porovnání podepsáno, figuruje na čtyři sta podpisů katolíků i protestantů. Jak již bylo řečeno, za těchto okolností tedy listina, na níž byla tato sankce za porušování úmluvy domluvena, (a kterou měl v držení přední člen nekatolického tábora Budovec), musela být mezi českými politiky známá. A při takovém počtu signatářů je tedy krajně nepravděpodobné, že by znění dohody - a s tím i postih za její porušení - byly pro jakkoliv nemile překvapené místodržící novinkou, i když naproti tomu můžeme také připustit, že trest sám mohl být pouze devět let starým detailem, který asi do důsledku nikdo nebral vážně. Jiný způsob vypořádání se s „rušiteli obecného dobrého“ v tak ožehavé záležitosti, jakou exekuce královských úředníků bezpochyby byla, by prý ani nebyl myslitelný. Když přihlédneme k Petráněm výše uvedeným argumentům, pak rozumně zde vyznívá autorovo tvrzení, že *„Organizátoři by se ochuzovali zcela zbytečně o „zákonný“ argument*

¹⁹ Kučera, J. : str. 63

*pro ospravedlnění činu.*²⁰ A stavové sami se brzy po defenestrace v první Apologii odvolávají na „starobylý český obyčej.“

Martinic, Slavata a s nimi i Fabricius ale exekuci přestáli bez vážnějších následků. Také nikdo to květnové ráno roku 1618 asi nepředpokládal, že by oběti defenestrace pád z téměř sedmnáctimetrové výšky mohly přežít. Překvapivé vyvážnutí postižených tak nezbuzovalo potřebu vysvětlit zachránění pouze v 17. století, kdy se věci štěstí v neštěstí svým specifickým způsobem ihned horlivě chopili jezuité a náležitě propagandisticky ji využili.

Na mariánské zázraky si ale moderní věda příliš nepotrpí. Evergreenem bělohorské literatury proto dlouhou dobu zůstával často přejímaný stereotyp o smetišti či haldě papíru pod okny české kanceláře. Pracovalo se s ním jednak z toho důvodu, že o přítomnosti smetí mluví některé (protestantské) prameny, a také z potřeby prostě nějak uspokojivě neobvyklý konec pokusu o zabití vysvětlit. Podívejme se nyní, zda současná monografie našla uspokojivě vyznívající vysvětlení toho, že všichni z okna vyhození svoji smrt přežili a zda jim nějaké smetí v příkopu pod okny české kanceláře tenkrát změkčilo dopad a umenšilo následky pádu do hlubiny.

Kde Kavkova Bílá Hora ještě krátce komentuje přežití vyhozených domněnkou, že místodržící vyvázli „*podle některých proto, že pod okny České kanceláře byla vysoká vrstva smetí*“²¹, tam už Bílá Hora od Kučery starší domněnky o papíru a celou záležitost odbývá krátkým konstatováním, a to že „*o pravdivosti houževnaté pověsti o haldě papíru pod okny kanceláře je třeba pochybovat, padajícím spíše pomohlo, že nepadli na rovinu, nýbrž na dosti příkrý svah.*“²² Zde již lze tušit pravděpodobné využití práce Josefa Petráně. Ten její existenci i přes konfrontaci pramenů nakonec, zdá se, spíše odmítá a v pěkném příkladu výpomoci jiných vědních disciplín historii uveřejňuje znalecký posudek Ústavu soudního lékařství, který byl vypracován na základě souboru pramenů, vybraných pro účely

²⁰ Petráň, J. tamtéž.

²¹ Kavka, F. tamtéž

vypracování odborné studie samotným Petráněm. V této lékařské zprávě je vysvětlen mechanismus pádu za podmínek, které nakonec přežití osob dopadnuvších do hradního příkopu umožnily.²³

Podívejme se nyní ještě alespoň na jedno svědectví současníka defenestrace. Paměti hraběte Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka, nás o událostech v kanceláři zpravují očima jedné z obětí. Mezi historiky převládá názor, že ačkoliv se jedná o oběť násilného činu a zprávy o tom, co se v kanceláři 23.5.1618 na Hradě stalo by tak mohly být tendenčně přibarvené, přijímá se, že svědectví v záležitosti je podané poměrně věrohodně. Sám Slavata sepsal své vzpomínky na potyčku s odstupem mnoha let a jak nás autor zpravuje, stalo se tak v roce 1636, kdy se mu během pobytu v Řezně do rukou dostal spis jeho dávného protivníka, hraběte z Thurnu, což bylo podnětem k sepsání toho, co se v České kanceláři událo. Dejme slovo Slavatovi, který se v úvodu k vlastnímu vyličení defenestrace vyjádřil nejprve ke spisu Matyáše Thurna, kde uvádí důvody, proč se sám rozhodl veřejnosti celou věc vyložit po svém „...*neb kdo jeho spis četl aneb čísti bude a sic o českých věcech dobré vědomosti a žádnou jinou zprávu proti tomu nemá a míti nebude, tehdy snad by k takové zprávě více, nežli by náleželo, víru přikládati mohl. Pročež jsouce mně věci království českého se dotýkající před jinými dobře povědomé....vidělo mi se toho mlčením nepomíjeti. Nýbrž s pravdou a dobrým gruntem patrně to ukázati, to vše, jak samo v sobě jest, všemu světu před oči stavěti chtěje.*“²⁴ To se týče obsahu hradního příkopu, Slavata sám o existenci nějakého papíru a smetí nemluví. Jak navíc poznamenává, jeho spoluoběť, Martnic, si prý navíc při plazení v příkopu se ošklivě zhmoždil o svůj jílec rapíru boky a stehna, což by se stát nemohlo, pokud by země pod nimi byla měkká nebo vystlaná smetím.²⁵

²² Kučera, Jan P.: str. 64

²³ Kučera, Jan P: str. 185

²⁴ Paměti nejvyššího kancléře království českého. I. díl. Ed. Josef Jireček, Praha 1866, str.

74

²⁵ Tamtéž, str. 88

2.1.2 Direktorium

Zemská vláda třiceti direktorů bývá zpravidla v české historiografii hodnocena rozdílně. Zatímco starší literatura vytyká její nedostatky a neúspěchy mírnějším tónem a přiznává jí i některá pozitiva, někteří modernější historikové už jdou v kritice stavů jiným směrem - a také mnohem dále. Politické a mocenské snahy direktoria, jakožto i jeho samotná působení a rozhodnutí jsou novějšími autory spíše přijímány rozpačitě, v některých případech dokonce i ostře negativně. Především v nejnovější publikaci Jana P. Kučery jsou čelní představitelé třicetičlenné vlády podrobeni nesmlouvavé kritice. Moderní česká historiografie se v poslední době kloní spíše k neutrálnímu hodnocení českého povstání, ale současně odhaluje ve větší míře celou řadu závažných chyb, kterých se odbojní stavové ve svém prohraném zápase o uchopení moci ve státě dopustili.

Direktorium jako takové opravdu trpělo řadou závažných nedostatků, ať už personálního nebo vůbec koncepčního charakteru. V následujících kapitolách tedy bude cílem představit takové problémy, které česká historiografie po roce 1945 chápe v činnosti direktoria jako nejzávažnější.

2.1.3 Hodnocení kvalit představitelů direktoria

Jak upozorňuje už František Kavka ve své monografii *Bílá Hora a české dějiny*, české "direktorium jako celek trpělo tím, že zde téměř nebyli lidé, kteří by pro řízení státu měli zkušenosti z vyšších vládních funkcí, neboť i ti, kteří byli zemskými úředníky nebo členy ústředních úřadů, zastávali vesměs místa méně významná."²⁶ Právě nekvalifikovanost a nezkušenost byla podle Kavky jedním z hlavních nedostatků direktoria.

²⁶ Kavka, F. : str. 95

Takové tvrzení, které ostatně nebylo ničím novým, je také rozváděno i v následujících pracích jiných historiků. Zdá se, že není v české historiografii pochyb o nekompetentnosti zemské vlády ani později. Obviňování z nezkušenosti (a zatím ještě nikoliv otevřeně z neschopnosti) bylo ale uplatňováno pouze paušálně a nezkušenost byla leckdy dokonce i omlouvána. *„Tyto nedostatky samy o sobě nebyly ovšem takového druhu, aby již předem odsuzovaly politiku direktoria k nezdaru, jak se někdy v literatuře uvádělo. Mohly být nahrazeny horlivostí a oddaností věci povstání, kdyby zde nebyly záporny povážlivější.“*²⁷ Považujme tuhle drobnost raději za době poplatnou agitku, novější studie se naštěstí na věci dívají realističtěji.

I Josef Polišenský se domnívá, že v direktoriu působilo velmi málo výraznějších osobností. Připouští, že vedení direktoria nebyli lidé, kteří by měli větší politický rozhled a praktické zkušenost s vládnutím. *„Vcelku měli páni direktori málo praktických zkušeností, a dali se dost trpně vést několika autoritami, především trojicí V.V. z Roupova, Thurn a Colonna.“*²⁸

Taktéž Josef Petráň soudí: *„Odbojná zemská vláda neměla mnoho výrazných osobností; o tom kolik měla zkušených politiků, lépe pomlčet.“*²⁹

Jan P. Kučera kvalitu vládnutí direktoria otevřeně zpochybňuje. *“Direktorium už od počátku své vlády postupovalo prapodivně nedůsledně. Vlastně se v nedůslednosti jeho kroků projevila jeho bezkonceptnost. Nějakou koncepci hledalo až po defenestraci, a pokud bychom připustili, že během povstání nějakou vůbec našlo, pak se na ní ani jeho členové, neřku-li stavovské obce včetně měst, nikdy neshodly.“*³⁰

²⁷ tamtéž : str. 96

²⁸ Polišenský, J.: str. 89

²⁹ Petráň, J. : str. 229

³⁰ Kučera, Jan. P. : str. 77

2.1.4 Hodnocení koncepce povstání

Kučera tedy existenci promyšlené politické koncepce povstání popírá. V tomto momentě jeho práce lze vyčíst, že nějaká představa vůdců povstání o dalším směřování v počátcích povstání podle Jana Kučery neexistovala. Sami čeští stavové jsou v jeho knize, jak ještě uvidíme, představeni jako improvizující, nekompetentní amatéři, kteří se zoufale snaží zabránit porážce.

Přitom ještě Polišínský s Kavkou se domnívají, že s určitou koncepcí vzbouřenci do povstání vstupovali. Současně jsou oba přesvědčeni, že jim bylo v prvních měsících bráněno prosadit ostrý postup proti Habsburkům právě konzervativní většinou, která obsadila zbytek židlí třicetičlenného direktoria, tj. nově vznikuvší zemské stavovské vlády. Jejich existence „koncepce“ stavů je postavena především na přesvědčení autorů, že vůdcové odboje od počátku usilovali o přerušeni jakýchkoliv styků s císařem, jejich cílem bylo odstranění Habsburků z českého trůnu, a že radikálové měli více či méně konkrétní představy o směřování celé akce, které se ale nakonec nepodařilo pro odpor domácí opozice zavčas realizovat.

Polišínský soudí, že toto bylo obtížné prosadit *„s ohledem na silné a vlivné křídlo katolické a konzervativní šlechty, která se stavěla za císaře, nikoliv však za jeho rádce, nebylo možno přerušit styk s císařským dvorem, který byl defenestrací překvapen a nebyl jednotného názoru, jak se k pražským „rebelům“ stavět.“*³¹ Direktorium tak muselo podle něj nejdříve odstavit tu část vnitřní opozice, která vyzývala ke smířlivému řešení konfliktu. Teprve jejím odstraněním se tak radikálové mohli podle Polišínského odvážit otevřeného odboje. *„Defenestrace otevřela cestu stavovské vládě, ale ta jenom krok za krokem mohla prosadit přerušeni veškerého spojení s habsburským panovníkem.“*³² Ukazuje se ale, že takové tvrzení není příliš pevné.

³¹ Polišínský, J. : str. 89

³² tamtéž, str. 88

Pokusme se nyní v krátké odbočce udělat malou analýzu stavu věcí na začátku povstání. Vstoupit do povstání s programem okamžitého „*přerušeni veškerého spojení*“, a distancováním se od císaře, by ale znamenalo vůbec nejednat. Přitom Jan P. Kučera upozorňuje na skutečnost, že čeští stavové po krátké diplomatické přestřelce s Vídní „*naznačovali ochotu jednat prostřednictvím říšských kurfiřtů*“³³ a tedy i z přání vedení direktoria se tak nakonec opravdu i dělo.

Česká strana musela především nejdříve defenestraci a povstání zdůvodnit a to vyžadovalo nějaký čas, taktéž musela vyčkat, jak se zachová protivník. Po tomto zdržení, kdy vznikalo direktorium, byla vydávána první apologie, ve které radikálové zhruba představili Vídní svoje požadavky. V této chvíli ještě probíhaly první schůze nové vlády a až poté mohla započnout vůbec nějaká snaha o řádné jednání. I snahou radikálů samotných muselo přece být dodržování Majestátu a Porovnání - a to mohl zajistit pouze panovník. Pro vyjednávání tedy museli být nakloněni především i „radikálové“. A když se začalo jednat, tak do vyjednávání bylo z Habsburského pohledu pochopitelně vstoupeno s přemrštěnými požadavky. Čeští stavové nepochybně chtěli ze situace vytěžit maximum a obě strany jednoduše zkoušely, co si mohou na protivníkovi dovolit. A tak jak komentuje Josef Petráň, „*ubíhaly týdny, v nichž čeští direktori přesvědčovali císaře, že vyřídili účty pouze se škůdci zemskými a že to bude i k jeho dobru. Matyáš je na oplátku vyzval, aby rozpustili vojsko.*“³⁴

Nebo měli snad raději ihned po defenestraci bleskurychle, za neexistence pomoci zahraničních spojenců, zaútočit v té době ještě nenaverbovanou armádou na Vídeň a prohlásit Matyáše za zbaveného trůnu, jak vyznívají některá prohlášení starší historiografie, vydávající toto za koncepci, kterou se „*pro odpor konzervativní většiny*“ nepodařilo rychle prosadit? To snad ani ti největší domácí radikálové roku 1618 nemohli myslet vážně. Co by tím na začátku léta 1618

³³ Kučera, J. P. : str. 77

³⁴ Petráň, J. : str. 289

získali? Daleko taktičtější bezpochyby muselo být zajistit si zázemí a zahájit jednání jak s císařem, tak i s potencionálními spojenci ve snaze zajistit si lepší pozice pro následující jednání, ať už dopadnou jakkoliv.

Celý problém vězí ve skutečnosti, že jednání s císařem nějakého uspokojivého výsledku pro obě strany by dosáhnout snad i mohla, avšak jde o to, že stát se tak mohlo pouze následující necelé dva měsíce od vypuknutí povstání. Vídeň byla pražským převratem zaskočena. Velmi důležitý a dá se říci klíčový zvrát pro následující vývoj událostí nastal v okamžiku, kdy byl 20. července odstraněn rádce císaře, kardinál Khlesl. Ten byl pověřen zprostředkováním vyjednávání s českou vládou a vše nasvědčovalo tomu, že císařská strana bude ochotna přistoupit k jednáním o požadavcích českých povstalců a snad že bude možné se ještě dohodnout. Avšak zatčením Khlesla vstoupila na scénu vídeňská radikální frakce kolem nástupce trůnu arciknížete Ferdinanda a podle Kučery „...*panovník na vlastní politiku rezignoval.*“³⁵ Podobně hodnotí zvrát v císařském táboře i Petráň³⁶ a Janáček³⁷

Odstraněním umírněnějšího pragmatika Khlesla došlo k tomu, že iniciativu na sebe strhla radikální katolická klika a možné vyhlídky na smírné řešení konfliktu tak vzaly za své. Čeští stavové tak ani nestačili vstoupit ještě do takových jednání, která by měla jistou naději na úspěch. Další vyjednávání zprostředkování kurfiřtů tedy pokračovala již za takových okolností, kdy dosáhnout mírové dohody nebylo téměř možné, z toho důvodu, že radikální vídeňská klika se rozhodla k nesmiřitelnému postupu a přistoupila k pokusu o vyřešení situace vojenským zásahem. Stejně tak současně i česká vláda prováděla řadu kroků, jako např. vyhnání jezuitů ze země, kterými naděje na kompromisní řešení konfliktu s katolickou stranou pohřbívaly.

Je tedy zvláštní, že Josef Polišenský, ačkoliv snahy „*videňského machiavellisty*“³⁸ Khlesla o interpoziční smírné urovnání konfliktu a

³⁵ tamtéž

³⁶ Petráň, J. : str. 289

³⁷ Janáček, J. : str. 153

³⁸ Polišenský, J. : str. 88

především i ochotu českých stavů k takovým jednáním přistoupit zmiňuje³⁹, vidí program radikálů v české vládě v „*přerušení veškerého spojení s habsburským panovníkem.*“ Takové tvrzení nelze - pokud si uvědomíme situaci na začátku povstání, kdy se jednalo ještě nikoliv jen a pouze z důvodu získávání času - udržet a ani dnešní historiografie s tímto názorem nesouhlasí.

Ukazuje, že myšlenka přece uzrála až později, pod dojmem neústupnosti habsburského tábora, a vzešla pouze z části nejužšího, kalvínsko-bratrského vedení direktoria. Než bylo rozhodnuto styk s Vídní přerušit, chvíli to trvalo a teprve pak mohl být takový program prosazován. Josef Petráň určuje moment, kdy se prezident direktoria Roupovec a jeho nejbližší spolupracovníci rozhodli rozejít se s Habsburky, až na konec podzimu 1618. „*S tím, jak od podzimu 1618 postupně slábly až mizely naděje na saské zprostředkování smíru českých stavů s Vídní, stoupala šance diplomacie falcké. Její stoupenci v direktoriu, v čele s jeho prezidentem Roupovcem, už nepochybně vsázeli na rozchod s Habsburskou dynastií....*“⁴⁰ Záměr, původně nezamýšlený, byl ale i některým radikálům tajen a otevřeně jim byl Roupovcem sdělen až později.

Modernější historiografie vidí určující zvrát v jednání už v momentě, kdy byl odstraněn Khlesl, čehož si naneštěstí čeští stavové, ke své škodě, zavčas nevšimli a ani všimnout nemohli. Zdá se, že celé léto zůstávali v přesvědčení, že se ještě se stárnoucím císařem dohodnou, ale to už byla politika Vídně určována nesmiřitelnými katolickými radikály. Modernější historiografie vidí toto nepochopení situace jako chybu a pokud musí mluvit o zdržení, tak to bylo způsobeno nikoliv z nějakých důvodů vynucených konzervativci, ale spíše z neinformovanosti českého vedení a jisté naivity a přecenění osoby císaře Matyáše. Jan P. Kučera „*Je těžko říci, nakolik české direktorium s Matyášovou ústupností počítalo, avšak na konci léta*

³⁹ Polišenský, J. : str. 88

⁴⁰ Petráň J. : 242

1618 to už byla v každém případě těžká chyba.“ Jakkoliv se na věc nyní s odstupem staletí díváme, je zřejmé, že zprostředkování interpozičních jednání, které probíhaly i nadále, se jednání vždy postupně stala pouze nástrojem k získávání více času.

Byl ale úplný rozchod s Habsburky v počátcích povstání skutečně hotovým programem radikálů? Opravdu lze hovořit o tom, že jejich cíle byly takto dalece a jasně zformulovány již zkraje povstání? Nejnovější historiografie již odmítla tvrzení o programu úplného rozchodu s Habsburky v počátcích povstání. V současném chápání problematiky jednání jak s Matyášem a později s „Vídni“ probíhala nikoliv z toho důvodu, že byla vynucena většinou zemské vlády, ale proto, že se stavové ze začátku jednoduše domnívali, že jejich požadavků lze dosáhnout cestou zprostředkovaných jednání. To, že jejich podmínky byly pro protistranu od počátku těžko přijatelné, je druhá věc. Čeští radikálové se definitivně rozhodli rozejít se s Habsburky, až když císař Matyáš už dále neprojevoval zájem situaci vyřešit mírovou cestou. A to, že českým stavům až příliš vzrostlo sebevědomí, když byli ujišťováni falckými a nizozemskými diplomaty o podpoře české věci, příliš nepřekvapuje.

Při současném stavu zkoumání politických cílů direktoria a zejména jeho radikální menšiny se tak nezdá úmysl rozejít se s Habsburky od počátku povstání reálný. Modernější česká historiografie odhalila, že tomu tak nebylo. Jak ukážeme na srovnání tezí Polišenského a Kavky, které byly formulovány v šedesátých letech, s tezemi Janáčka, Petráně a Kučery, byly starší pohledy a věc později novějšími pracemi zpochybněny. Modernější historiografie si dnes vytvořila jiný obraz a více si uvědomuje, jak vypadala situace na začátku povstání. Podle argumentace novějších prací se tedy nezdá, že česká vláda byla natolik ve výhodě, aby mohla podniknout rozhodný útok proti Habsburkům. A především se i nejeví správnější tvrzení, že zrovna toto bylo původním cílem odboje.

Jak Josef Janáček při příležitosti defenestrace poznamenává, že vystoupení českých pánů bylo namířeno proti osobám místodržících,

nikoliv proti panovníkovi nebo Habsburkům vůbec: „*Ti nejprozíravější ze stavovských vůdců počítali i s tím, že se demonstrace stavovské síly stane dostatečným podnětem ke konfrontaci mezi českou vládou a českou opozicí v tom nejširším smyslu, ale náročnost její konfrontace nedocenili a její dosah také ne.*“ Odpor byl namířen proti radikálním katolíkům v české zemské vládě, nikoliv proti Matyášovi, neřku-li proti Habsburkům vůbec. Sami stavové toto veřejně prohlašovali, protistrana si ale věc vyložila jako přímý útok proti panovníkovi a pod dojmem dvojakosti českého postoje nemohla uvažovat ani jinak.

„*K určitému obratu přispělo teprve vítězství radikálního křídla na bartolomějském (srpnovém) sněmu roku 1618 nad živly, které sázely na smír s dynastií a otevřeně vystoupily s kapitulantskou politikou.*“⁴¹ František Kavka vidí problém začátku povstání taktéž pouze v konzervativní většině, na tu prý muselo radikální křídlo direktoria brát ohledy a bylo jí zdržováno. V tomto pohledu konzervativci zdržovali a bránili účinnějšímu tlaku proti Habsburské straně.

Podle autora prý „*Jisté je, že stoupcům radikálního křídla se nepodařilo ovládnout direktorium natolik, aby mu vtiskli svůj politický program, jímž nepochybně bylo svržení Habsburků, dosažení rychlého vítězství za pomoci zahraničních spojenců a nastolení nové, nekatolické dynastie respektující stavovské svobody.*“⁴² Celou jeho prací se tak tímto tvrzením nese zdání naděje, že pokud by se radikálům podařilo hned z kraje povstání konzervativní křídlo direktoria odsunout mimo aktivní spolurozhodování a zbavit tak umírněnce podílu na moci, uvolnily by se radikálům ruce k opravdovému vedení vzpoury. Taková vzpoura, řízená radikálním jádrem a postupující cílevědoměji, beze sporů o koncepci povstání, při menším počtu osob, na nichž by ležela odpovědnost za rozhodování a bez nutnosti věci projednávat a prosazovat s ostatními, ne tak radikálními spolupracovníky, by pak podle Kavky mohla postupovat daleko rychleji a nepromrhala by tolik

⁴¹ Kavka, F. : str. 97

⁴² Tamtéž

času, kterého se přitom dalo využít k mnohem energičtějším postupu proti nepříteli.

František Kavka shrnuje: „*Koncepce protihabsburského povstání, končícího svržením Habsburků z českého trůnu, byla pro svou společenskou a politickou riskantnost vlastní toliko radikálnímu křídlu včele s Matyášem Thurnem. Vzhledem k silnému konzervativismu stavovské opozice se nepodařilo tomuto křídlu, když se uchopilo vedení, v době poměrně krátké povstání politicky připravit. Tím byl ztracen první rok povstání, kdy taktizování a opatrnickví, vynucované konzervativní většinou, mělo za následek, že nemohlo být využito nepřipravenosti Habsburků, a tím i prvních vítězství, která sice nemusila být definitivní, mohla však získat povstání velké počáteční úspěchy, a tím i dobrý start, a případnou čestnou porážku...*“⁴³

Naproti tomu Josef Petráň takové závěry odmítl. Nelze prý mluvit o promrhání času a příležitosti a domnívá se, že: „*Vnitřní logika událostí je však trochu jiná. Radikálové zahajovali povstání s nadějami, že odpůrci Habsburků kdekoliv v Evropě zaplatí ochotně jakoukoliv sumu na podporu obětavých českých stavů.*“⁴⁴ Příčinou nepodložené jistoty jednání je podle Petráně přílišné spoléhání na zahraniční pomoc. V očekávání této „*iluze*“⁴⁵, živené „*mluvnými legáty Unie protestantských knížat,*“⁴⁶ vzbouřenci, podle Josefa Petráně, stěží mohli uvažovat o nějaké samostatné rychlé akci: „*Direktorium sotva za těchto okolností kalkulovalo s pouhým momentem překvapení. Výsledek by byl přece jen velice nejistý.*“⁴⁷

Práce Polišínského a Kavky nakládaly s institucí direktora spíše jako s celkem, který byl rozdělen jen do té míry, kdy historiografie pracovala pouze s rozlišením konzervativní většiny a radikální menšiny. Také při této příležitosti staršího rozdělení direktoria na 2 soupeřící frakce je zajímavé sledovat, které skupině patřily sympatie

⁴³ tamtéž, str. 260

⁴⁴ Petráň, J. : str. 289

⁴⁵ tamtéž

⁴⁶ tamtéž

⁴⁷ Petráň J. : str. 289

historiků, kteří je více či méně hodnocením a vyvozenými závěry dávali najevo.

Dřívější chápání direktoria a jeho programu nejen v Polišenského a Kavkově podání se pro novější historiografii, která podrobila direktorium dalšímu a o poznání hlubšímu zkoumání, ukázalo jako nedostatečné. Teprve v nedávné době byly podniknuty nové pokusy o analýzu problému a ukázalo se, že zjednodušující rozdělení direktoria pouze na dvě hrubé části „umírněných“ a „radikálních“ pro pochopení politiky stavovské vlády v letech 1618-1619 nestačí. Rozdělit uměle direktorium na dvě části znamenalo pohlížet na problém jen jako na zápas o moc pouze mezi těmito dvěma skupinami a vlastní soupeření mezi samotnými „radikály“ pozornosti bádání unikalo. Jednotlivé osobnosti odboje dějepisce padesátých a šedesátých let v dostatečné míře nepřilákaly.

Josef Polišenský nebo František Kavka se ještě nepokusili o hlubší charakteristiku osob ve vedení českého odboje, ta přišla až s pracemi Josefa Janáčka a Josefa Petráně. V Petráňově práci je zdůrazňována nejednota direktoria v otázce vůbec koncepce celého povstání - představa jednotlivých osobností i v nejužším vedení direktoria o směru jeho dalších kroků se lišila. Teprve Petráňovou sondou do lidských povah je záležitost direktoria prezentována v jiném světle, než jak vládu let 1618-1619 vnímala starší literatura.

Metodologicky novátorskou *Staroměstskou exekucí* se česká historiografie vymanila ze staršího stereotypního popisu vlády, který s direktoriem nepracoval příliš jinak, než jako s dvěma soupeřícími stranami, a kde „radikální křídlo“ bylo víceméně anonymní skupinou. Kde je tedy to nové, čím se Petráňův výklad liší od jeho předchůdců?

Petráňova kniha už problém sleduje pohledem zevnitř direktoria a těžiště práce mimo jiné spočívá právě ve zkoumání jednotlivých politiků. Čelní představitelé opozice jsou představeni jako lidé, kteří si ani vzájemně nedůvěřují, sledují vlastní zájmy a navzájem se dokonce i podvádějí. Obraz direktoria v Petráňově podání je mozaika složená z osobnostních profilů českých politiků, která rozkrývá, že o jasné a

všemi radikálními politiky přijímané „koncepti“, tak jak ji viděla starší historiografie, se nedá mluvit. Nakolik může dnešní dějepisec s přesností odhalit charakter a osobnost dávno nežijících lidí pouze na základě písemných pramenů zůstává otázkou, nicméně Petráňovi se v jeho studii nedá upřít přesvědčivosti jeho výkladu.

Tolik vyčítaná bezkonceptnost českých stavů je podtržena i upozorněním Jana P. Kučery, který zásadní problém direktoria (a to je i mimo jeho představitele) vidí v direktoriu jako orgánu vlády samotném. *„Direktorium a rozsah jeho kompetencí vzniklo nikoliv na základě nějaké – pokud vůbec jaké – hlubší koncepce, nýbrž jednoduše z naléhavé potřeby vzniklé situace, a direktori ani později, v podzimních měsících, necítili potřebu takovou koncepci vytvořit. Důvod je prostý. Direktori i jejich spojenci doma i v zahraničí si uvědomovali dočasnost takového vládního orgánu.“*⁴⁸ Podle Kučery vědomí časové omezenosti tak vedle nedokonalých kvalit jednotlivých osobností přímo působilo i jako nástroj, který otupoval aktivitu zúčastněných a bránil vytváření vlastní aktivní politiky direktoria a tím i vymezení jasné zahraničně-politické koncepce.

Teprve po krachu jednání, které svou neobratnou politikou zavinily obě strany, mohlo být některými radikály uvažováno o rozchodu s habsburskou dynastií, kterýžto záměr starší historiografie předsazovala do období začátků české rebelie a vydávala jej, jak se dnes zdá, nesprávně za určující koncepci. K cílevědomému naplňování koncepce české nezávislosti na habsburském domu ale mohlo dojít až později, když jednání nedosáhla žádného výsledku. Jak zdůrazňují nejnovější práce, realizace takového záměru byly taktéž provázeny vážnými vnitropolitickými potížemi, a to nikoliv pouze v zjednodušujícím smyslu soupeření konzervativní většiny a radikální menšiny, ale především byly představy o směřování českého povstání objektem neustálých vnitřních sporů v užším vedení direktoria, tj. mezi radikály samotnými.

⁴⁸

Kučera, J. P. : str. 87

2.1.5 Apologie

Vzbouřenci od počátku začali usilovně pracovat na obhajobě svého vystoupení. Již pár dní po nezdařeném atentátu na královské místodržící byla rychle vydána česky a německy první Apologie, která vyšla z pera právníka a direktora za městský stav Martina Fruweina. Měla v očích veřejnosti zdůvodnit defenestraci a zároveň zlegalizovat počínání vzbouřenců. Byla určena nejen domácímu prostředí, ale především měla vysvětlit neobvyklé události za hranicemi země a získat veřejné mínění zahraničních protestantských kruhů na svou stranu. Samozřejmě, s Apologií byly spojeny taktéž naděje na získání zahraniční finanční, diplomatické a i vojenské podpory českému povstání.

Hlavní myšlenkou Apologie bylo vykreslit český konflikt jako obranu protestantských stavů proti protiprávnímu útlaku katolické strany. Polišenský se domnívá, že první Apologie měla vyvolat sympatie právě zesílenou akcentací náboženského boje, a to nejen v domácím prostředí, ale především mezi protestantskými stavy Horních a Dolních Rakous a Uher, kde se již také začala projevovat otevřená nespokojenost s agresivní politikou radikálních katolíků. I odpor rakouských a uherských stavů byl podle Polišenského namířen proti společnému nepříteli, katolickým fanatikům a “Španělům”, soustředěných převážně kolem nástupce trůnu, štýrského arciknížete Ferdinanda. *“Od zesílení těchto tendencí si vůdcové českého odboje právem slibovali vytvoření jednotné středoevropské stavovské fronty”*.⁴⁹

Avšak Polišenského interpretace problému je zde lehce kostrbatá. Autor zde touto formulací předjímá, protože otázkou je, nakolik *“právem”* si opravdu mohli být stavové v roce 1618 jisti podporou ostatních stavovských obcí habsburského soustátí a

⁴⁹ Polišenský, J.: Třicetiletá válka a evropské krize 17. století, str. 104

vytvořením otevřené protihabsburské konfederace. Přece realizace těchto konfедераčních úvah byly teprve uváděny zemskou vládou do pohybu a myšlenka jakékoliv středoevropské spolupráce byla koncem jara 1618 prozatím pouze přáním, nikoliv jistotou. Pravdou sice zůstává, že nakonec k jednotnému postupů protestantské šlechty přece jen došlo, ale stalo se tak až po dlouhých a náročných jednáních v létě 1619, tedy až za jeden rok!

A jak se nakonec ukázalo, ani Apologie rozhodně nebyla tím, co dokázalo přesvědčit okolní země o oprávněnosti převratu a zajistit jejich spojenectví českému táboru. Střízlivě shrnul celý její problém Josef Petráň, který na literárně-politické fiasko pohlíží očima Karla st. ze Žerotína: *“Copak mohli čeští kolegové předstoupit před evropskou veřejnost s tak chatrnou obhajobou defenestrace? Vzbudili rozruch a příznivci dychtili zvědět něco bližšího. Očekávali pádné důvody a podstatná fakta. A tady úřední tištěná zpráva a její přílohy uvádějí za hlavní argument dalekosáhlého skutku zcela banální věc: vrchnost vnucuje poddaným své vyznání.”* A dodává: *“Ale to bylo přece v říši zákonem.”*⁵⁰

Polišenského *Třicetiletá válka a český národ* z roku 1960 také připomíná skutečnost, že první Apologie byla připravena již dopředu před atentátem⁵¹, zatímco v jeho pozdější práci *„Evropské krize...“*, která byla vydána o deset let později, informace uvedena není. Přitom právě snaha radikálů zajistit se už před činem samotným k rychlému obhájení po akci demonstruje právě i příprava Apologie už před 23. květnem. To je pro pochopení koncepce převratu a tedy i celé akce radikálního křídla stavovské opozice důležité, a proto by upozornění na počáteční promyšlenost alespoň prvních kroků rebelů předem chybět nemělo.

Bylo jasné, že radikální vystoupení českých protestantů vzbudí pozornost nejen poškozené strany, ale také v kruzích souvěrců i nepřátel Habsburského domu. Na ty se vzbouřenci obraceli nejen

⁵⁰ Petráň, J. : str. 291

⁵¹ Polišenský, J. : *Třicetiletá válka a český národ*. str. 88

s vysvětlením, ale také s nadějí, že pro českou věc získají jejich podporu. František Kavka tak v roce 1964 vyjadřuje přesvědčení, že *“vůdcové povstání byli si od počátku vědomi mezinárodního významu svého činu.”*⁵² Proto prý vůdcové povstání již před samotnou defenestrací *“pamatovali na to, aby rychle zapůsobili na veřejné mínění, v této době již značně náročné”*⁵³. Z tohoto důvodu *“Apologie...byla tedy zřejmě připravena před defenestrací.”*⁵⁴ Kavka při této příležitosti upozorňuje i na skutečnost, že Apologie mimo jiné obviňovala jezuity, kteří prý stáli v pozadí Martinicových a Slavatových činů. Sloužila tedy i mimo jiné k ospravedlnění vyhnání příslušníků tohoto řádu ze země, ke kterému krátce po převratu skutečně došlo.

V prosinci 1618 byla vydána Apologie druhá, již daleko rozsáhlejší a více propracovaná. Byla sepsána česky a měla nahradit její narychlo sepsanou předchůdkyni z května téhož roku. Ve 134 člancích apologie obšírně vysvětluje vznik povstání. Obhajuje dosavadní postup českých stavů, ohrazuje se proti nepřítelům, kteří proti českým stavům u císaře brojí a dokládá vinu královských místodržících. *„Jakož jsou všichni tři stavové království českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod obojí přijímající a ke konfesi české se přiznávající, v předešlé Apologii své při závěrce o tom se ohlásili, že jsou na tom, ještě i další svou Apologii a omluvu dle uznané potřeby přede vším světem, učiniti....však poznávají, že nepřátelé týchž stavů a rušitelé pokoje a obecného dobrého netoliko dotčenému milostivému J.M.C. a Jich milostí kurfirstův upřímnému mínění cestu všelijak...obmyslně zastupují, ale také se vší pilností vynasnažovat se nepřestávají, aby vždy více a více při J.M.C. též stavy zošklivili...obšírnější o tom zpráva učiněna být musí.”*⁵⁵

Na důvěryhodnosti a naléhavosti celé záležitosti měly dodat mnohé přiložené dokumenty, dokládající jednotlivá tvrzení a obhajobu

⁵² Kavka,F. : str. 102

⁵³ tamtéž

⁵⁴ tamtéž

⁵⁵ In.: Apologie druhá stavův království českého, ed. Subert,V.: str. 1

věcí v a druhé apologii. Autorství českého vydání druhé apologie není zcela jisté. František Kavka se domnívá, že byla připravena kolektivem direktorů, z nichž snad přední místo náleželo Fruweinovi a Budovcovi.⁵⁶ Podle Kučery taktéž nese “*zřetelné prvky spoluautorství Budovcova*”⁵⁷.

Ať už byl autorem kdokoliv, vydání pro české prostředí, kde události minulých měsíců byly veřejnosti známé a domácí politické kruhy nežily v podstatě ničím jiným, už české vydání nemělo praktického smyslu. Jako by se snad čeští stavové sami chtěli ujistit správností svého jednání. Koncem roku 1618 bylo jasné, že odbojná česká vláda bez zahraniční pomoci odboj nemusí zvládnout. Větší význam pro potřeby českého povstání proto měl mít překlad druhé Apologie do němčiny. Tato jazyková verze by české povstání vykreslila zahraničním čtenářům jako spravedlivou věc. Plánovány byly i překlady do italštiny a latiny, ale k jejich realizaci nedošlo. Namísto toho byla přeložena ještě do francouzštiny, a to dokonce dvakrát.

Českou historiografií je oběma původním apologiím, ne neprávem vyčítána těžkopádnost. Jistě, byly to informace určené především vzdělaným čtenářům, ale příliš rozsáhlá obhajoba postupu vzbouřenců se pro velmi dlouhá souvětí, obtížně čte. Vlastní druhá Apologie bez příloh má ve vydání z roku 1862⁵⁸, které připravil Václav Subert, vydá na rozsah 66 stran. Takový rozsah je při účelu oslovit co nejširší veřejnost opravdu mnoho. Však taky vyšperkovaná, literárně estetická podoba zejména druhé apologie v domácím prostředí vyšla vniveč. A stejně tak i Šlikem (který si prý tak rád liboval ve krasořečnění⁵⁹) německy přepracovaná Apologie nevzbudila v zahraniční žádný zájem. “*Německé vydání bylo ve skutečnosti novým*

⁵⁶ tamtéž, str. 103

⁵⁷ Kučera, Jan. P. : str. 86

⁵⁸ Subert, V. ed.: Apologie druhá stavův království českého. Praha 1862

⁵⁹ Čechura, J. : Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého. Praha 2004. str. 30

vydáním, značně přepracovaným a jeho autorem byl s největší pravděpodobností Jáchym Ondřej Šlik.”⁶⁰

Nejvíce její formu kritizuje František Kavka. Podle něj “...byla také i nešťastně koncipována jako učené pojednání a nikoli jako pohotová politická publikace.”⁶¹ V záplavě habsburské letákové propagandy a dravé procísařské publicistiky zaráží fakt, že čeští stavové, disponující vzdělanými osobnostmi a obratnými řečníky, jakými byli např. Václav Budovec z Budova nebo Václav Vilém z Roupova, nedokázali na prudkou literární ofenzívu tábora svých soupeřů adekvátně reagovat. Publicistickou válku v době povstání česká vláda prohrávala.

František Kavka v kritice druhé Apologie pokračuje: “Argumentace nebyla volena vhodně, nepočítala dostatečně s psychologií zahraničního čtenáře a nepřesvědčovala. Její účinek byl minimální.”⁶² Ani druhý apel potencionálním spojencům tedy nakonec vůbec nesplnil očekávání svých tvůrců. Slovy Františka Kavky: “Ti, kterým byla především určena, ji tedy ani nečetli[!]”.⁶³ Jan P. Kučera přiznává druhé apologii také minimální význam a celou nepovedenou záležitost shrnuje konstatováním, že “jako celá politika direktoria i tato druhá apologie ...byla nešikovná, což vlastně bylo lhostejné, protože ji nikdo nečetl. České vydání nemělo pro cizinu, již byla určena především, žádný význam a německé vydání vyšlo až v květnu 1619, a to už vlastně neměla smysl, ani kdyby byla napsána obratněji.”⁶⁴ Zde je pouze zopakováno hlavní jádro problému, který uvádí už i František. Kavka: “Průtahy s vydáním druhé “Apologie” ovšem těžce poškodily její účinnost, zejména pak opožděné vydání německé, které vyšlo v době, kdy text již nebyl aktuální”.⁶⁵

Čeští historikové se tedy plně shodují ve věci naprostého neúspěchu obou apologií. Nezájem o ambiciózní literární počín

⁶⁰ Kavka, Fr. : str 103

⁶¹ tamtéž

⁶² tamtéž

⁶³ tamtéž

⁶⁴ Kučera, Jan, P. : str. 86

⁶⁵ Kavka, Fr. : str. 103

českých stavů v zahraničí tak dokládá i drobná “perlička”, která se v české historiografii “dědí” téměř z monografie na monografii. “*Když hrabě Thurn později jako emigrant objížděl panovnické dvory, našel v jejich knihovnách exempláře “Apologie” zaprášené a vesměs ještě nerozřezané!*”⁶⁶ Taktéž Petráňův Thurn “*Vídal prý je občas v knihovnách významných politiků ještě nerozřezané.*”⁶⁷ A stejně tak i Jan P. Kučera zmiňuje: “*Když hrabě Thurn později putoval po evropských dvorech, vídal v jejich knihovnách také exempláře apologie, “zaprášené a vesměs nerozřezané”.*”⁶⁸ Kučerova stavba věty je nápadně podobná Kavkovi, Kučera sám ale i přes uvozovky ve své publikaci neuvádí, odkud citaci získal.

2.1.6 Loajalita?

Avšak hlavním smyslem Apologie nebyla literární exhibice. Kromě apelu zahraničním nepřítelům Habsburků měla hlavně obhájit radikalitu, s jakou k převratu došlo. Měla také informovat nejen širší veřejnost habsburského soustátí, ale především ujistit samotného císaře, „že na žádné novoty nebo proměny k urážce důstojnosti J.M. královské od nich nikdy myšleno nebylo.“⁶⁹, tj. že povstání není namířeno proti jeho osobě. Čeští stavové císaře Matyáše po defenestraci ujišťují o své dobré vůli, chtějí “*...zůstat věrným Jeho Císařské Milosti, pokud ta zajistí, aby se dodržovaly svobody potvrzené Rudolfovým Majestátem.*”⁷⁰ Jeden exemplář první Apologie byl tedy po vytištění neprodleně zaslán do Vídně i jemu. Podle Kučery je text apologie “*pozoruhodným loajálním ujištěním, že jejich činy nejsou namířeny proti němu [císaři].*”⁷¹

Vidí česká historiografie toto ujišťování jako upřímné? Kučera, Petráň a Čechura v nejnovějších studiích argumentují, že tomu tak

⁶⁶ tamtéž

⁶⁷ Petráň, J. : str. 120

⁶⁸ Kučera, Jan P. : str. 86

⁶⁹ Subert, V. ed.: Apologie druhá stavův království českého, str. 2

⁷⁰ Petráň, J. : str. 239

skutečně bylo. Zdá se, že alespoň v počátcích odboje byla myšlenka věrnosti míněna opravdu vážně. Později, kdy už se možnosti smírného urovnání konfliktu začínaly vzdalovat, přesto mužové kolem Roupovcovy české kanceláře stále drželi stejnou notu v písemném styku s Vídní. A dělo se tak i nadále, i když už bylo všem koncem roku 1618 dávno jasné, že stavovská politika směřuje úplně jinam, pryč od čehokoliv, co by jen zavánělo kompromisem. Teprve teď začali vůdcové vzbouřenců programově sledovat jediný cíl - úplný a definitivní rozchod české stavovské obce s Habsburky a popření jejich nároků na český trůn.

A tak zatímco v jižních Čechách už dávno zuřila válka, protestantští stavové stále navenek setrvali v pozicích zdánlivé loajality. Skrze zprostředkování saského kurfiřta vedení českého odboje komunikovalo s Vídní, ale zároveň začalo klást takové podmínky, o kterých sami vzbouřenci věděli, že je druhá strana nemíní akceptovat. Neochotu české vlády s protistranou doopravdy jednat zdůrazňuje i Josef Petráň: *“Skutečně tu nelze pominout císařovu nabídku, kterou přinesli sasští agenti direktorům už krátce po defenestraci, že stavům potvrdí zemské svobody a privilegia ve smyslu Majestátu. Ti se tehdy navenek tvářili, že jsou pro příměří, zároveň však stupňovali své požadavky a kladli nepřijatelné podmínky.”*⁷²

Vskutku, až do smrti císaře Matyáše v dubnu 1619 se táhlo diplomatickou korespondencí mezi Prahou a Vídní neustálé ujišťování o věrnosti českých stavů panovníkovi. Celá tato podivná loajalita nemusí na první pohled překvapovat, ostatně “loajálních rebelií” zná historie více, i když samostylizace Čechů do role věrných služebníků císaře, s nímž přitom vedli skutečnou válku, vyvolávala údiv už u současníků. Je zajímavé zkoumat, co tím sami stavové během odboje sledovali. Daleko zajímavější je ale sledovat, jak právě tuto loajalitu chápala moderní česká historiografie a jak se hodnocení celého konfliktu proměňovalo v závislosti na této zdánlivé marginálii.

⁷¹ Kučera, Jan P. : str. 65

⁷² Petráň, J. : str. 239

Jak v minulosti zapadala tato “maličkost” do koncepcí prací vzešlých za minulého režimu v domácím prostředí? Prostorů vždy tak citlivému k tématu českého odboje v letech 1618-1620?

Starší práce sice obšírně popisují čilou politickou a diplomatickou aktivitu podefenesstračního období, ale samu zajímavou záležitost “radikální” loajality příliš nezkuumají, a nebo odmítají. Práce Josefa Polišenského ji popírají, radikálům žádnou loajalitu nepřiznávají a naopak autor je přesvědčen o tom, že *„S ohledem na silné a vlivné křídlo katolické a konzervativní šlechty, která se stavěla za císaře, nikoliv však jeho rádce, nebylo možné přerušit styk s císařským dvorem...“*⁷³ Nevěří, že byla ona loajalita míněna vážně a ani příliš nezkuumá proč. Josef Polišenský záležitost poměrně rychle odbyl v jednom lehce zmateném odstavci při příležitosti vydání první apologie. Proklamaci věrnosti považuje pouze za třídně vynucenou formalitu, která byla zdůrazňována jen proto, aby radikálové nevydělili veřejnost. *„V těchto formulacích (apologie) se zjevně zračila třídní omezenost akce i skutečnost, že se nepodařilo prosadit na květnovém sjezdu radikální, nekompromisní postup proti Habsburkům.“*⁷⁴

Zde se tedy stále opakuje stejné starší tvrzení české historiografie o omezenosti možností vůdců povstání konzervativní většinou, které nevyznívá nijak jinak, než ve smyslu, že loajalita byla pouze na straně „konzervativců“. Bylo snad pro tehdejší linii historiografii nežádoucí, aby připustila snad i formální uznávání panovníka, byť třeba jen na papíře? Připustit tuto možnost by znamenalo narušení tehdejšího idealizovaného obrazu o naprosté nesmiřitelnosti radikálního křídla stavovské opozice. Pro Polišenského koncepci stavovského povstání jako legálního a spravedlivého zápasu proti reakčním silám (Habsburkům), jakkoliv bylo nepovedené, se možná loajalita české odbojné šlechty příliš nehodí a nezapadala by do ní snadno. Nebo se smíříme s tím, že záležitost jednoduše přišla Polišenskému dostatečně

⁷³ Polišenský J: Třicetiletá válka a český národ. str. 89

⁷⁴ Polišenský, J. : Třicetiletá válka a český národ. str. 88

jasná, v tom smyslu, že o ní nelze uvažovat, a proto se jí podrobně nezabýval?

František Kavka se ve své *Bílé Hoře* již problému dotknul více, věrnost ale vidí jako iluzi. Autor věc ještě interpretuje z pro-radikálního pohledu, (podobně jako Josef Polišenský) tak, že zdůrazňování loajality bylo pouze ústupkem většině, jen ke škodě radikálů, kteří byli k ujišťování o loajalitě císaři donuceni konzervativní většinou a věrnost jen tak naoko byla pro radikály pouze za daných okolností nechtěnou nutností. *“Radikální křídlo zřejmě z obavy, aby se nedostalo do politické izolace, musilo uzavřít s konzervativci kompromis. Konzervativní část opozice si představovala, že se bude opakovat historie z let 1609 a 1611 a že pod ozbrojeným nátlakem Habsburkové ustoupí (návrat k taktice odboje z těchto let). Z těchto pozic ustupovalo konzervativní křídlo jen velmi pomalu, když iluze o smíru s Habsburky byly rozptýleny jejich vlastním postojem. Jinak si nelze vysvětlit, že stavovské sjezdy i direktorium až do smrti Matyášovy (20. března 1619) se houževnatě – alespoň v oficiálních projevech – držely fikce, že povstání není namířeno proti panovníkovi, nýbrž právě na jeho obranu....”*⁷⁵

Kavka navíc připojuje ke své tezi o loajalitě českých stavů přesvědčení o tom, že vláda proklamováním (podle Kavky zdánlivě) loajality chtěla zabránit vypuknutí lidových nepokojů v Českých zemích. *“Nemůže být pochybností o tom, že tento postoj byl diktován obavami většiny šlechty, aby pádem panovníka nebyla uvolněna stavidla proudu, který by se nakonec mohl obrátit proti ní samé. V představách mas byl panovník symbolem celého platného společenského řádu. Může-li šlechta sesadit panovníka, proč by nemohl sedlák stejným způsobem sesadit šlechtickou vrchnost, ukáže-li se stejně proradnou”*⁷⁶

Díky jednostranné konstrukci problému a upozorňování na nebezpečný precedens, kterého by v neprospěch i samotných strůjců

⁷⁵ Kavka, F. : str. 96

⁷⁶ tamtéž, str. 97

povstání mohly využít i “masy”, Kavka vůbec nezmiňuje možnost, že právě i tak ve společensko-politickém chápání světa drtivé většiny členů zemské vlády i ostatní šlechty platily naprosto stejné monarchistické představy o uspořádání státu.

“*Maska loajality byla tak výrazem třídní omezenosti povstání.*“⁷⁷ Kavka zde celou věc na lidové “masy” tak trochu roubuje. Vždyť „třídně omezená“ šlechta i její radikální křídlo ideál panovnické svrchovanosti na počátku povstání uznávali. Sami stavové přece tvrdili, že povstání není namířeno proti vládci, ale proti jeho nehodným rádcům a úředníkům, kteří porušují zemské zákony podepsané samotným císařem. Loajalitu k osobě panovníka tak až do smrti Matyáše proklamovali nikoliv z toho důvodu, aby obyčejným poddaným snad neposkytli záminku k rebeliím, ale naopak nejdříve právě ve vlastním zájmu ve vztahu šlechta - panovník. Jak poznamenává Josef Petráň, „*odedávna měli panovníka, aby ho mohli volit a vymáhat na něm, aby na zodpovědném místě v čele státu dodržoval a podle jejich představ rozmnožoval privilegia, co největší a nedotknutelné svobody.*“⁷⁸

I když bylo samozřejmě v zájmu direktoria, aby v týlu nepropukly lidové rebelie proti vrchnosti, nelze vnímat těžce vysvětlitelnou věrnost osobě panovníka podle závěrů studií novější historiografie pro období počátku stavovského povstání pouze jako iluzi a už vůbec za ní nelze vidět jen jakousi pojistku vlastní bezpečnosti šlechty proti domácím „masám“. Mělo tedy tímto tvrzením zde jít Františku Kavkovi jen o jednu z běžných komunistických aktualizací, nebo, jak se zdá, autor problém loajality pouze takto jednostranně skutečně chápal? Závěrečná kapitola jeho práce toto Kavkovo přesvědčení potvrzuje. Jeho „*Uvedená koncepce povstání měla ovšem velmi nepříznivé důsledky v mnoha směrech.*“⁷⁹ Kavka ale o jiných nepříznivých směrech, kromě zmatené situace stavovských vojenských velitelů, mlčí.

⁷⁷ tamtéž

⁷⁸ Petráň, J. : str. 242

V jeho pojetí je tedy pokračující loajalita pouze nutnou hrou, vynucenou okolností a je také současně určována strachem z lidových vrstev, kdy šlechta sama se touto loajalitou “mas” izoluje. Takové důvody se ale nezdají být uspokojivé, a proto česká historiografie podrobila důvody diplomatické loajality k panovníkovi dalšímu zkoumání. Stalo se tak zejména v pracích Josefa Petráně a Jana P. Kučery, jejichž novější studie se už skutečně pouštějí do vlastní analýzy problému a záležitost loajality tak začíná být konečně více komentována. Ukazuje se, že celý problém se skládá z několika rovin a záležitost je daleko více komplikovaná, než aby ji bylo možno odbýt pouhým zhodnocením ve smyslu předstírané a okolnostmi vynucené “masky”.

Staroměstská exekuce z pera Josefa Petráně se problémem zabývá více do hloubky. Autor odhaluje daleko ve větší míře zákulisí direktoria. Zkoumáním stavovských předáků, vnější korespondence i diplomatických jednání, se mu nějaká počáteční myšlenka úplného rozchodu českých stavů s myšlenkou monarchistického uspořádání státu jeví jako nepravděpodobná a s Kafkovým názorem nesouhlasí. Ve svých úvahách Petráň přemýšlí: „...je nutno vážit všechny okolnosti. Hned zkraje však musím říci, že pochybuji o chuti a odvaze direktorů měnit zas až tolik pořádky, v nichž se stavům odjakživa dobře zabydlelo, byť se zrovna teď bouřili proti jejich „nesnesitelné“ podobě.“⁸⁰ Lze říci, že pro Petráně loajalita není pouhou zástěrkou, jak ji prezentuje starší historiografie.

Přesto i Josef Petráň připouští, že stavovské postoje k otázce věrnosti císaři působí podivně: „Počátek české války viděný z drážďanského kabinetu, kde se sbíhaly podněty účastných stran a vzájemně se potíraly jejich neústupnosti, vypadá skoro až bizarně. V jednom se úřední depeše shodují s novinářskými avízy, dochovanými tady i porůznu v Evropě: stavovští politikové se v nich stylizují ve věrné poddané trůnu, kteří jej hájí proti fiktivnímu nepříteli, jenž ovládá činy

⁷⁹ Kavka, Fr. : str. 97

⁸⁰ Petráň, J. : str. 242

vladaře.“⁸¹ V představách českých radikálů se tak císař měl zbavit „nehodných rádců“ a zajistit dodržování náboženských svobody obsažených v Rudolfově Majestátu. Tím měla být věc vyřešena a stavové by se poddali panovníkovi, jehož vlastně nikdy neopustili. Jak ale víme, i když jim císař potvrzení Majestátu nabídl, direktorium to odmítlo.

Jaroslav Čechura o věrnosti českých stavů příliš nepochybuje a na podporu svého tvrzení dodává: „*České stavy dlouho zastávaly linii, z níž mělo být patrné, že jejich akce nejsou namířeny proti císaři Matyášovi. Svědčí o tom i taková skutečnost, že 15. prosince 1618, kdy zemřela jeho mladá manželka ... , byly v Praze na znamení smutku až do 12. ledna zakázány veškeré zábavy a „maškarády“. Je snad lepší důkaz o loajalitě českých stavů vůči císaři? Dokonce masopustní veselí bylo v důsledku císařovna úmrtí úředně omezeno.*“⁸²

I Jan P. Kučera, jakkoliv ve své práci vzbouřeneckou vládu i jednotlivé direktory vidí vesměs negativně, neupírá stavům upřímnost v přesvědčování císaře o jejich věrnosti. „*Ideje monarchomachismu se tedy ve formulacích apologie nijak neprojeví. Zdá se dokonce pravděpodobné, že direktori svuj projev loajality mysleli upřímně, monarchicko-loajální konzervativismus[!] v nich byl zakořeněn příliš silně, než aby se s legitimním panovníkem dokázali důsledně a rázně rozejít.*“^{83 84}

Jedna věc je, jak se míra vřelosti loajality pod dojmem neústupnosti Habsburského tábora menšila, až se zdlohavá korespondence o jejím ujišťování nakonec stala pouhou formalitou a degradovala na diplomatickou hru, pod jejíž zástěrkou obě strany získávaly více času k zajištění pomoci. Je ale velmi těžké určit právě tuto míru, kdy loajalita byla ještě míněna vážně a kdy už nikoliv. Na druhou stranu, nezdá se ale správné odmítnout její existenci paušálně.

⁸¹ tamtéž, str. 239

⁸² Čechura, J. : Zimní král.. , str. 32

⁸³ Kučera, J. P. : str. 65

⁸⁴ Za zmínku stojí, že Jan P. Kučera před tímto konstatováním v knize ideový vývoj ve formulování monarchomachismu blíže představil. Str. 24-28

2.2 Osobnosti povstání

Je to nezkušenost, nerozhodnost a snad i neuměteltví, co akcentují některé novější práce. Direktorium bylo samozřejmě tvořeno lidmi, se všemi jejich přednostmi i nedostatky, a právě tuto stránku lidských kvalit akcentují v daleko větším měřítku novější práce. Z polemiky o velké koncepci, tedy našem případě o povahu a reálnosti cílů stavovského povstání, které byly zhodnoceny ve starších studiích z hlediska především politického, se všemi svými důsledky porážky (a ty nakonec přese všechno zůstávají poměrně jasné), se česká historiografie začala v nedávné době konečně více zabývat právě jednotlivými postavami. Konkrétní osobnosti zde začínají tvořit ústřední bod zájmu historika. Hodnocení “velkých” událostí začíná probíhat i skrze ně, vlastní dějinná událost se tak dokonce mnohdy stává naopak jakýmsi pozadím, na kterém jednotlivé postavy historik vykresluje.

Nověji tak není direktorium představováno pouze jako jakýsi celek, který rozhoduje sám o sobě, ale důležitým momentem je právě individualita jednotlivých direktorů. Tam, kde ještě Josef Polišenský nebo František Kavka konstatují prosté rozdělení direktoria podle klíče deset pánů, deset rytířů a deset měšťanů, a vyjmenovávají poměrně anonymně jednotlivé představitele, tam už Petráňovi nebo Kučerovi stavové dostávají bližší podobu, vystupují jako konkrétní lidé a zachovávají si tak svou vlastní identitu.

V různém rozsahu je zde zkoumána osobnost aktéra, jeho motivy, intence, jeho zázemí. Autor se nutně nemusí snažit přímo o biografii, jeho účelům stačí poskytnout čtenáři stručnější psychologické črty. Je jisté, že se v historické práci v určité míře promítnou i osobní sympatie či antipatie ke konkrétním postavám a historik má nepochybně právo představit jednotlivé problémy a postavy podle vlastního úsudku, ty by ale měly vycházet především z důkladného

srovnávání pramenů. Tak se může stát, že autor jednotlivce představí až příliš stručně na to, aby ho v zápětí soudil. Mám na mysli především velmi ostré odsuzování jednotlivých předáků stavovské opozice v nové práci Jana P. Kučery.

Staroměstské exekuce Josefa Petráně zůstává v tomto směru prozatím nejobsáhlejším pokusem o vylíčení osobností direktoria. Připomíná, že značný vliv na rozhodování o orientaci na potencionální zahraniční spojence měla i konfesijní příslušnost jednotlivých direktorů. Petráň ukazuje, že největším problémem zemské vlády zůstávaly po celou dobu povstání spory jednotlivých čelných představitelů stavovské opozice o zahraničně-politickou orientaci Čech.

Ve starší literatuře je dějepisci opakována oblíbená poznámka, že kdyby stavové nebyli bývali lakotní a v kritické situaci zemských financí (která ostatně byla po celou dobu odboje chronicky špatná) použili nashromážděných šperků (povětšinou dobře ukrytých po Praze – tedy snadno dosažitelných), k výplatě dlužného žoldu důstojníkům a vojákům ve službách českého vojska⁸⁵, nemuselo by se stavovské a posléze královské vojsko dostat z důvodu řádného nevyplácení žoldu do takového morálního rozkladu. Ten již na podzim roku 1619 již plně ochromoval akceschopnost „Fridrichovy“ armády a plně se projevil při zahájení bitvy na Bílé Hoře útekem celých pluků z bojiště. Josef Petráň však tuto skutečnost vidí střízlivěji. Povzdechy nad škodlením, lakotou a neochotou obětovat vlastní majetek i v takových situacích, kdy se jedná o osud celé země a i odvrácení porážky, nejsou podle Petráně na místě. Autor střízlivě glosuje takové názory; prý „...*jakoby nechtěly rozumět lidské povaze a svou naivní moralitou dokazují, jak málo chápou skutečný běh dějin.*“⁸⁶

Toto tvrzení je přes svou tvrdost v podstatě pravdivé. Petráň zde tak hodnotí jeden z aspektů českého povstání (nějaké peníze by byly, ale nedostupné účelům povstání) postmoderním způsobem, v další rovině uvažování – z hlediska prostých povahových vlastností lidí,

⁸⁵ Kučera, str. 222

⁸⁶ Petráň, J. : tamtéž, str. 72

mezi něž odjakživa patří i lakota, hrabivost či slavomam. Jisté nebezpečí však s sebou nese skutečnost, že autor si musí tyto charaktery osob a jejich úmysly subjektivně zkonstruovat. Nabízí se zde otázka, do jaké míry je možné toto správně uhlídat, aniž by se historik dopustil, i nevědomky, fabulace. Záleží na tom, jak moc je autor ochoten se pustit na nejistou půdu spekulací a do jaké míry je schopen svá tvrzení podepřít fakty, která nejsou snadno manipulovatelná - tedy dají se považovat za určitý kontrolní bod v jinak subjektivní analýze. Hodnocení charakterů se tak stává svou zjevnou subjektivitou ještě daleko napadnutelnější oblastí v práci moderní historiografie než s sebou nese pouze hodnocení událostí. Nakolik je autor schopen rekonstruovat charakter již dávno nežijících lidí? S čím, s jakými informacemi při vytváření osobnostního profilu pracuje? A proč to vůbec dělá ?

Tam kde Kavka nebo Polišenský vidí problém jako prostý popis osoby – jméno, titul, funkce, náboženská příslušnost a spokojí se s konstatováním, že osoba obstála či neobstála ve vykonávání svých úkolů, současní historikové, jako Petráň a Kučera jdou dál a pokoušejí se zrekonstruovat celkový obraz člověka, tj. nejen jeho formální popis, ale zkoumají i jeho osobnost, klady a zápory charakteru, tedy duševní svět tehdejšího člověka. Dřívější literatura se tedy převážně omezovala na prosté hodnocení či popis. Události skončily jako důsledek činů a určitého jednání postav. Naproti tomu moderní historik zde počítá i s charakterem aktérů události, o které píše a kterou se snaží rozkrýt. Modernější přístup současných autorů příběhů k aktérům, kteří v nich vystupují – a současně nutně subjektivní hodnocení těchto osob - se příliš v dřívější literatuře neobjevuje.

Ani sám Fridrich již nemohl blížící se katastrofě na podzim roku 1620 zabránit. Stav pokladny „zimního krále“ byl zoufalý. Jak J. Petráň poznamenává, válka se již stala pro falckraběte „*luxusem nad poměry*“.⁸⁷ Protestantské Unie, v této době už de-facto projevující se jen jako formální spojenec českého krále, který vlastně v jejich

představách českým králem raději snad ani nakonec být neměl, nebyla ochotná poskytovat další půjčky na nejisté české dobrodružství mladého Fridricha. Český král byl z její strany odbýván neurčitými sliby finanční pomoci a vojenskou podporou, která zůstala pouze na papíře.

Ani anglický král Jakub nebyl nakloněn Fridrichovu úmyslu usilovat o českou korunu a na přímou žádost o finanční půjčky v létě 1619 raději ani neodpověděl. Jakubova pokladna byla ostatně prázdná. Jakub nevyvíjel v podstatě žádnou iniciativu ve prospěch svého zetě, nepočítáme-li pokusy o vlastně neutrální, usmiřovací (a tím prakticky pro Fridricha nevýhodnou) diplomatickou hru, kterou Jakub bez vědomí Fridricha rozehrál. Ta naopak hrála do karet záměrům španělské diplomacie, která tak mohla využít ješitnosti anglického krále a předstíranou podporou Jakubových záměrů o zprostředkování smířčích řešení držet Anglii mimo hru. To se Madridu dařilo až do léta 1620 (kdy byla neutralizována Unie dohodou uzavřenou v Ulmu a kdy ztroskotala anglicko-nizozemská spolupráce), a tak mohl být bez obav podniknut ze španělského Nizozemí diverzní útok na Falc, čímž se z Čech stává vedlejší bojiště.

František Kavka vidí politiku Anglie jako zradu. Při této příležitosti cituje K. Marxe a vidí postoj Jakuba jako dobu, kdy anglický král dovršil své „*hanebné chování v českých záležitostech*.“⁸⁸. V hodnocení věci Kavka vyjadřuje názor, že „*přecenění možnosti zásahu Anglie ve prospěch českého povstání bylo jedním z nejosudnějších omylů stavovské zahraniční politiky, ale ovšem i politiky falcké*.“ To je bez pochyby pravda, ale nemyslím si, že lze postoj Anglie k českým poměrům nazývat „zradou“. Koho Anglie zrazovala? Zavázala se snad Anglie úmluvou k pomoci českým stavům? A zeptejme se i z jiné strany, bylo pro Jakuba výhodné se v konfliktu angažovat? Nikoliv. Proto přísná neutralita Anglie v naší

⁸⁷ tamtéž, str. 31

⁸⁸ Kavka, F. : str. 190

záležitosti nemůže být takto chápána jako zrada, aniž bychom za Kavkovým tvrzením viděli emoce.

2.3 Ohlasy Bílé Hory v moderní české historiografii

České povstání z 1618-1620 prošlo v posledních šedesáti letech intenzivním zkoumáním. Kurs, kterým se česká poválečná historiografie na několik desetiletí ubírala, předznamenaly koncepce Zdeňka Nejedlého o dějnotvorné úloze lidu. Porážka povstání se stala polem, na němž byly tyto teze bez výhrad aplikovány a Bílá Hora se stala snadno manipulovatelným a zneužívaným místem k soudobým politickým aktualizacím a prostorem k vytváření umělých historických paralel. Od marxistického pojetí „české války“ se historiografie domácí provenience dostávala přes pokusy o začlenění odboje do velkých dějinných koncepcí Polišínského až k metodologicky novátorským pracím Josefa Petráně či k literárním opusům Josefa Janáčka.

Bílá Hora a české dějiny Františka Kavky vyšla v roce 1962. Poslední monografie k problematice Bílé Hory vyšly naposledy ve dvacátých letech a Kavkova *Bílá Hora* po dlouhé době vyplnila mezeru, kdy se problematice českého povstání nedostávalo dostatečné pozornosti. Byla napsána s úmyslem představit veřejnosti populárně-vědeckou práci, ale už jen fakt, že kniha byla vydána ve Státním nakladatelství politické kultury z části předznamenává její výpovědi. Autor byl nucen přistoupit, měla-li vůbec kniha vyjít, k některým komunistickým aktualizacím a v některých až křečovitých výpovědích lze tendenční úlitbu oficiálnímu proudu marxistické historiografie velmi dobře rozeznat.

Kavkovu *Bílou Horu* ale nelze v žádném případě považovat za době poplatnou agitku. Byla sice stále místem, kdy ještě došlo k „tragickému neštěstí“, byly přervány národní tradice svébytné české kultury a reakční úloha Habsburků zastavila cestu k vyšším formám dějinného vývoje, ale i mezi tímto nánosem dnes již dávno mrtvých

záležitostí zůstává Kavkovo bádání v událostech stavovského odboje zajímavým vědecko-literárním počinem. Pokud jde o faktografii, mohl již Kavka pohodlně pracovat s nashromážděnými vědomostmi předcházejících generací historiků. Kavka navíc přinesl některé nové poznatky a hlavně je dokázal srozumitelně zformulovat. V neposlední řadě je totiž kniha také čtivě napsána a autor „neskáče“ od jednoho problému k druhému.

Těžištěm jeho práce zůstávaly politické a vojenské dějiny povstání, které byly doplněny studiem diplomacie a nevyhýbal se ani, v době vzniku práce populárním, hospodářským záležitostem. Za nejcennější přínos lze považovat mimo podrobné vyličení událostí především první stručnější pokusy o představení některých osobností odboje. Autor s nimi bohužel ještě dostatečně nepracoval a nepokusil se charakteristikou osob vysvětlit vývoj politických rozhodnutí a událostí, ani jednotlivé osobnosti konfrontoval, jak se později úspěšně povedlo Josefu Petráňovi. Důležitou vlastností jeho práce je skutečnost, že Kavka, na rozdíl od Josefa Polišenského, události více komentuje a k jednotlivým záležitostem zaujímá konkrétnější stanoviska.

Františka Kavka i Josef Polišenský chápali české stavovské povstání zcela v duchu tehdejší marxistické historiografie, jako povstání společensky omezené a odsouzené k neúspěchu pro svou „třídní“ omezenost. Kavka navíc s povstáním sympatizoval a domníval se, že mohlo být učiněno daleko více, v práci lze narazit na několik výčitek a obrátů „kdyby...“. V duchu výkladu oficiální Nejedlého koncepce „lidu“, jakožto nositele pokrokovosti, se autor zcela přiklonil k takovému přesvědčení, že české povstání skončilo porážkou z důvodu neochoty šlechty zainteresovat do povstání poddanské vrstvy. Ačkoliv jeho chápání „dějnotvorné úlohy lidu“ nebylo natolik extrémní jako v případě Nejedlého, přesto se nedokázal vymanit z bludného kruhu přesvědčení, že základní chybou českých radikálů bylo jejich údajné opatrnickví a přehlížení vojenského potenciálu poddaných.

Na jakýkoliv závažnější problém je v Kavkově práci stále aplikována teorie „třídní omezenosti“ a také použitý slovník je leckdy známými frázemi doby minulé („kapitulantské živly“, „třídní charakter“ apod.)

Z pera velmi plodného autora Josefa Polišenského vyšly k dějinám českého povstání nejdříve menší studie *Anglie a Bílá Hora* (1949) a *Nizozemská politika a Bílá hora* (1958), kde Polišenský zkoumal český stavovský odboj především z perspektivy evropské diplomacie. K české rebelii se poté vrátil i ve svých velkých syntézách *Třicetiletá válka a český národ* z roku 1960 a *Třicetiletá válka a krize XII. století* z roku 1970, kde kapitoly o stavovském odboji 1618-1621 zařadil do většího celku třicetileté války.

Porážka stavovského povstání v myšlenkách Polišenského, kromě toho, že byla samozřejmě taktéž způsobena - jak jinak v době vzniku práce - třídní omezeností, znamenala pro další směřování českého státu „konec vývojových tendencí“, které prý české země odvrátil od jejich původního politického a hospodářského směřování.

Josef Polišenský odmítl Pekařovu tezi o střetu dvou kulturních fenoménů, německého-luteránského a románsko-katolického, kdy první muselo podlehnout historicky vyššímu absolutistickému uspořádání, jako zjednodušující a pro české poměry neaplikovatelné. Namísto toho Polišenský Pekařovy dva kulturní okruhy jen nahradil vlastními konstrukcemi soupeřících protipólů a chápal příčinu odboje stavovské opozice jako vyvrcholení střetu dvou ideologií. „*Proti domácímu, politickému i ideovému základu společenského života, který téměř 200 let zajišťoval vyvážený a klidný vývoj ve velkém středoevropském státě, nastupovala ideologie...silného státu a silného vladaře [a] kulminovala v učení o absolutní vladařské moci.*“⁸⁹ Porážka povstání znamenala pro české země prohru české, svobodnější ideologie o uspořádání státu.

Modifikací Pekařových tezí Polišenský tak proti sobě černobíle postavil jen další dva abstraktní konstrukty politických vizí. Z nich navíc jako demokraticky zabarvenou - a vyšší - vidí právě ideologii

českou, která podlehla nastupujícímu absolutismu. Domníval se, že „*Teorie Machiavelliho, podložená náboženskou výlučností a nesnášenlivostí obrozeného katolictví, narazila na ideový český útvar, založený na uznávání svobodného projevu v náboženství i politice a počítající ve veřejné praxi s principem dohody a jednání, nikoliv s diktátem.*”⁹⁰ Ačkoliv se Polišenský bránil Pekařově kulturní typologii a odmítal ji, ve snaze rozlišovat a definovat co nejvíce problémů se mu nakonec podařilo vytvořit jen další, nikoli nepodobnou konstrukci. I v chápání Polišenského byl příčinou povstání taktéž střet polarit. Umělým vytvářením kulturních modelů jakoby zde ještě stále lehce rezonovaly filozofické myšlenky Palackého - slovanského „demokratismu“ a germánského „feudalismu“. Všechny tyto formulace vyplynuly ze snah Josefa Polišenského zařazovat události do velkých konceptů a přiřazovat jim povahu obecných rysů, typických pro jednotlivé oblasti, ať už politického, kulturního, nebo sociálního trendu, jak to bylo ostatně v šedesátých letech minulého století populární.

V roce 1960 Polišenský mluvil ještě o Bílé Hoře jako o „*počátku všeho následujícího neštěstí.*”⁹¹ „*Vůdcům povstání se dokonale podařilo odpudit měšťanstvo a uvést venkovský poddanský lid do zoufalství.*”⁹² Kvůli třídní omezenosti stavovského odboje viděl příčinu nezdaru jako nevyhnutelnou a teprve všechny další příčiny porážky pak vycházely z této základní skutečnosti třídní omezenosti. Ve své knize *Třicetiletá válka a česká národ* vyjadřuje přesvědčení, že pro plné pochopení událostí „*cestu ukázala tradice, vedoucí k Palackému a Gindelymu a upozornění Zd. Nejedlého.*”⁹³ Josef Polišenský zde k problému povstání přistupoval ještě zcela podle oficiální marxistické koncepce Zdeňka Nejedlého, která tezi o dějnotvorné úloze lidu povýšila na oficiální dogma marxistické historie: „*Velké boje minulosti*

⁸⁹ Polišenský, *Třicetiletá válka a evropské krize XII. století*, str. 103

⁹⁰ tamtéž

⁹¹ Polišenský, J. : *Třicetiletá válka a český národ*, Str. 119

⁹² tamtéž

⁹³ tamtéž, str. 18

*je možno uspokojivě vyložit jen tehdy, budeme-li příčiny i výsledky konfliktů studovat na základě třídního rozboru dané společnosti.*⁹⁴

I přes konstatování o selhání zahraniční pomoci (a povzdechy nad promarněnými příležitostmi) zůstává „třídní omezenost“ povstání základní příčinou, determinující nevyhnutelně všechny ostatní neúspěchy odboje. Ten, z důvodů „*zužování sociální protihabsburské základny*“⁹⁵ v souboji musel takto poznamenán nevyhnutelně podlehnout. „*Porážka byla za této situace nevyhnutelná.*“⁹⁶

Naproti tomu Polišenský ve své syntéze *Třicetiletá válka a krize XII. století*, která vyšla o deset let později, už vedle sebe staví více příčin porážky české rebelie. V knize lze pozorovat poměrně značný názorový posun, kdy Polišenský sice ještě zdaleka neopustil přesvědčení o neúspěchu stavovské povstání z důvodu třídní omezenosti, avšak původní, bez výhrad přijatou „nejedlovskou“ tezi značně zmírnil. Stále ale pracoval s myšlenkami existence dějinných tendencí a zákonitého vývoje. Povstání chápal jako boj o zachování předbělohorské, české svébytné kultury, který Češi prohráli s vojensky silnějším nepřítelem a „*Jejich porážka znamenala zlom a konec vývojových tendencí, které předbělohorské Čechy řadily mezi nejpokročilejší části tehdejšího světa.*“⁹⁷ Přitom modernější historiografie se dnes domnívá, že předbělohorské Čechy procházely dobou poznamenanou spíše politickou retardací a hospodářskou recesí.

Přese všechno, Polišenský začal více pracovat i s jinými problémy a jako jeden z důvodů porážky se již zde začíná objevovat i problém nedostatku peněz na výplatu žoldu vojska, který pozdější literatura, počínaje formulacemi Josefa Janáčka, už chápe jako jeden z nejzávažnějších problémů povstání.

Polišenský dále napadl „obdivovatele baroka“, kteří podle něj „*byli slepí k neštěstí, jež po Bílé hoře postihlo české lidi.*“⁹⁸ O deset let

94

tamtéž

95 Polišenský, J. : *Třicetiletá válka a český národ*. Str. 119

96 tamtéž

97 Polišenský, J. : *Třicetiletá válka a evropské krize XII. století*. str. 262

98 Polišenský, J. : *Třicetiletá válka a český národ*. Str. 119

později je už ale mírnější ve vysvětlování pojmu „temno“. Neztotožňuje se s ním v plném rozsahu, temnem je období po povstání i z toho důvodu, že o něm prý mnoho nevíme. „*Přesto, že výsledný obraz se z hlediska českého dějinného vývoje může zdát temný, mluvit o „období temna“ má svoji platnost jenom potud, že jde o období, o němž nezaslouženě víme velice málo.*“⁹⁹

Josef Petráň už ke zkoumání stavovského odboje přistoupil zcela jiným způsobem. Jeho práce, která poprvé vyšla v roce 1972, znamenala zásadní zlom ve zpracování bělohorského tématu. a vyvolala hotové pozdvižení. Její tisk provázely ostré spory se státní cenzurou, a když byla kniha konečně vytištěna, opakovaně ji postihl zákaz distribuce. Další, značně rozšířená vydání, následovala v letech 1985 a naposledy v roce 1996. Svou naprosto odlišnou strukturou, otevřeností a nezatížeností balastem oficiálních formalit se *Staroměstská exekuce* zcela vymykala tehdejšímu oficiálnímu proudu české historiografie. Základem práce nejsou holé politické události uspořádané v chronologickém sledu. Josef Petráň téma českého povstání zpracoval způsobem, v němž se střídá několik časových rovin, kniha sama začíná popravou 27 českých pánů. Čtenářsky je *Staroměstská exekuce* poměrně náročná a autor záměrně nepředstavuje přímou chronologickou linii, aby docílil i jisté estetické hodnoty.

Petráňova kniha v době prvního vydání ostře kontrastovala s marxisticky zatíženou produkcí Polišínského, Kavky nebo Kočího. Nezaklínala se Leninem, neútočila na „cizáky“, nesnažila se vyzdvihovat úlohu lidových vrstev ve smyslu nevyužití rezervy, ani nepředstavuje českou šlechtu ve zjednodušeném pohledu svých předchůdců. Autor se zcela oprostil předešlého výkladu dějin povstání z perspektivy souboje velkých idejí nebo konfrontace kulturních okruhů evropských měřítek. Pozornost se obrací nikoliv k „lidu“ nebo k „třídně omezené šlechtě“, ale k vlastním, jednotlivým aktérům evropské polity a představitelům českého odboje. *Staroměstská exekuce*

⁹⁹ Polišínský, J. : Třicetiletá válka a krize XII. století. str. 263

byla ve své době nezvykle moderním zpracováním událostí let 1618-1621 a průlomovost práce leží právě v zájmu historika o osobnost, jednotlivého člověka, skrze něhož dějiny probíhají.

Staroměstská exekuce je pojata jako kolektivní biografie představitelů stavovského povstání a jejich soupeřů a v době vzniku představovala v rámci české historiografie, společně s biografickými studii Josefa Janáčka, značně novátorský přístup ve výkladu dějin. Práce má silně úvahový charakter a je v řadě bělohorských monografií ojedinělým počinem.

Josef Petráň využil obrovského množství citací z dobových pramenů, které autorovi slouží nejen jako podklady pro vytváření psychologických profilů postav, ale i k dokreslování vyprávění o jednotlivých událostech. Jeho politikové, diplomaté a velitelé se nejen pohybují v dramatu doby, ale jejich charakter se navíc také v průběhu událostí vyvíjí. Úryvky z pramenů mají leckdy dokonce i literárně-uměleckou funkci dotváření atmosféry, jako například v nezvykle zpracované kapitole o pražské defenestraci.

Petráň odmítl vyvozovat z porážky povstání závěry nebo dokonce poučení, jak se snažila starší generace Nejedlého, Polišenského, Kavky a jejich kolegů. Petráň se vyjádřil, že ani nechce dějiny povstání soudit. „*Historik dbalý uměřenosti, ponechá těm, pro něž byl příběh z událostí stvořen, aby ho brali v duchu své víry. Nechtějte na něm, aby ho jako „expert přes dějiny“, soudil.*“¹⁰⁰ To se jeví jako značný rozdíl oproti starší bělohorské historiografii, která chápala historické bádání jako úkol, který měl shromážděním co nejvíce poznatků událost zařadit, a který měl dát událostem smysl tím, že je identifikoval jako součást většího ideového, potažmo ideologického, celku.

Josef Petráň už se ani nesnaží na střet stavů s Habsburky „roubovat“ velké teorie o střetu kulturních fenoménů. Autor si jako úkol předsevzal pouze události vysvětlovat, postihnout všechny vztahy a představit jednotlivé problémy co nejpodrobněji. Nesnaží se o

konstrukci konkrétních výsledků bádání, ani o formulaci nových tezí, ale pečlivým výkladem a konfrontací pramenů se pokouší složit alespoň částečně reálný obraz událostí z perspektivy lidí, kterým připadla významnější úloha sehrát v bělohorském dramatu svůj part.

V závěrečné úvaze třetího vydání knihy Petrůň upozorňuje na vytváření umělých historických paralel a odmítá zpolitizovanou bělohorskou koncepci Zdeňka Nejedlého. *„Analogií s obrozeneckým textem bělohorského mýtu se nová moc vpravovala do spasitelské úlohy s vůlí „napravit“ a „odčinit“ křivdy spáchané na „lidu“ –národu.“*¹⁰¹

Knihy Jana P. Kučery, *8.11.1620 Bílá Hora: O potracení starobylé slávy české* (2003), představuje prozatím nejnovější přírůstek v dějinách bádání domácí historiografie v událostech stavovského odboje. Kučera svou monografií navázal na svou kratší studii z roku 1984 *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*.

Podobně jako Josef Petrůň se i Kučera brání jakékoliv spojitosti Bílé Hory se současností a odmítá její adaptační úlohu, kterou v historiografii minulosti leckdy bělohorská porážka měla. Naproti tomu je už ale Kučerovo české povstání zbaveno *„historické velikosti“* úplně a protihabsburský odboj je představen jako trapné, nepovedené dobrodružství hrstky lehkovážných radikálů, které skončilo naprostým fiaskem se závažnými důsledky. *„Ten příběh se nevypráví snadno. Chybí mu hloubka, „historická velikost“ a snad i trochu nějakého toho patosu. Spíš je to poněkud trapná historie, poměňující události i vztahy ve frašku. Fraškou se stal dokonce i ten pověstný pokus o vraždu, i ta nešťastná bitka. Jenže dějiny už bývají takové, že i frašky mohou mít dalekosáhlé a tragické následky.“*¹⁰²

Zdeněk Beneš v úvodní studii ke druhému vydání Kavkovy Bílé Hory poznamenal, že Kučera ve své nové knize přistoupil k tématu *„formou striktní demytizace, úsilí jej ale dovádí jen k utváření jiného*

¹⁰⁰ Petrůň, J. : Staroměstská exekuce. str. 309

¹⁰¹ Petrůň, J.: Staroměstská exekuce. str.338

¹⁰² Kučera, J.P. str. 13

mýtu.¹⁰³ Podle Kučery „*Předložená knížka nemá jiné ambice než shrnout a připomenout některá důležitá fakta.*“¹⁰⁴ Nejnovější výklad dějin rebelie se ale velmi liší od jakékoliv předcházející monografie. Již úvodní kapitola práce naznačuje, že se autor bude pokoušet odhalovat a rozbít „mýty“, které česká historiografie do současnosti nashromáždila.

Kniha, která je „shrnutím“ dosavadních výsledků historického bádání, je psána ve volném stylu, kousavým jazykem plným ironie. Kučerova Bílá Hora ostře kontrastuje jednak s dikcí ostatních bělohorských monografií, tak i s většinou závěrů, ke kterým v minulosti česká historiografie zkoumáním bělohorské historie dospěla - a většinu z nich se Kučera pokouší vyvracet relativizováním.

Autor používá i značně neformální jazykové prostředky (výrazy a slovní spojení jako např. „vyblekotala“, „zadarmo kuře nehrabe“) a často také operuje se souslovím „*další krok v cestě na Bílou Horu byl učiněn.*“ Kučerova práce vyniká ostrou kritikou pasivní politiky stavovské opozice za vlády císaře Matyáše. Období stavovského zápasu o uznání Majestátu, pod dojmem neúspěchů na sněmovních jednání s císařskou stranou, chápe Kučera jako stavovskou krizi, „*kteřá se vyznačovala nejednotností, bezkonceptností, politickou lehkomyšlností, neschopností i značnou dávkou egoismu svých protagonistů. Takto vyzbrojena, zavlče opozice zemi do vzpoury proti svému králi.*“¹⁰⁵ Zejména radikální skupina kolem hraběte Matyáše Thurna je představena jako nesourodá skupina politických dobrodruhů, kariéristů a politických diletantů, kteří zemi do vzpoury lehkovážně zavlekli a jsou to právě oni, kteří nesou vinu na rozpoutání války.

„*To, co následovalo v letech 1618-1620, nemělo daleko k typickým projevům konzervativních derivací, nedomyšlenému hazardu, zoufalému a trapnému pokusu zvrátit porážku, kterou česká*

¹⁰³ Beneš, Z.: Bílá Hora a české dějiny po čtyřiceti letech. In: Kavka, F.: Bílá Hora a české dějiny, 2. vydání. Str. 7

¹⁰⁴ Kučera, J. P., str. 13

¹⁰⁵ tamtéž, str. 61

*stavovská opozice utrpěla na osudových sněmech v letech 1615 a 1617.
Cesta vzpoury vedla k Bílé Hoře.¹⁰⁶*

¹⁰⁶

tamtéž

3 Vojské řemeslo

3.1 K otázkám vojsství ve starší české historiografii

Úvodem musíme konstatovat, že předválečná česká historiografie se problematice vojsství věnovala velmi málo. Dějiny třicetileté války byly dříve zkoumány zejména rozborem politicko-náboženských událostí a předválečné období bylo především charakterizováno snahou české historiografie o identifikaci příčin a hodnocení následků, méně už o zachycení mezinárodních souvislostí. Významnější výjimkou předválečné domácí historiografie, ve zkoumání vojenských dějin třicetileté války, byla rozsáhlejší studie Zdeňka Kalisty.

Jeho *Buquoyův itinerář z konce českého tažení* byl publikován ve Vojsko-historickém sborníku V. v roce 1936 a Kalistova práce je svým rozsahem i tematickým zaměřením v předválečném období rozhodně výjimkou. Zdeněk Kalista pramenným rozborem dobových pramenů, především *Pavla Skály ze Zhoře*, důkladněji přiblížil především průběh tažení katolické armády v době českého povstání a na základě četných zpráv o válečných událostech byl schopen rekonstruovat obraz vojska třicetileté války. Avšak lze říci, že ve většině případů bylo vojsství tématem, které stálo na úplném okraji zájmu předválečné historiografie. Obsáhlejší monografie, které by se ve větším měřítku zabývaly praktickým vojstvím období třicetileté války, jako samostatným, osobitým tématem, nevznikly.

Poválečná produkce se věnovala, kromě dalšího studia politických událostí, taktéž spíše nevojenským záležitostem. Česká „marxistická“ historiografie raději soustředila větší pozornost na, z předválečné doby ještě nedostatečně probádané, ekonomické a hospodářské otázky. Stále platilo, že většina vydaných monografií a odborných článků domácí provenience, věnovaných dějinám první

poloviny 17. století, se zabývala otázkami vojenství pouze okrajově nebo vůbec ne. Armáda byla velkými koncepcemi dějin chápána jako nejsilnější argument a nástroj moci válčících monarchií. Byla představena pouze anonymně jako nepřítel míru a zdůrazňována byla toliko její úloha v příčině hospodářského rozvratu. Starší poválečná historiografie se omezila ve většině případů na prostý popis válečných kampaní a zřídka zmínila alespoň základní informace o výzbroji nebo vojenské taktice.

Nebyl příliš zkoumán původ vojska. Armáda byla někde naverbována, vyzbrojena a poslána na bojiště. Její operace a vojáci byli v literatuře představeni jako šipky a figurky na mapě Evropy, které po ní vládcové a generálové rozmísťovali. Samotní vojáci byli ve vnímání starší historiografie zlou, anonymní součástí tehdejší společnosti, které přitom jakoby zůstávali vnější. Na žoldnéře, kteří armády zkoumaného období naplňovali, bylo pohlíženo pouze jako na původce všech hrůz a neštěstí. Kdo byli, jak se chovali? Jak se do armády dostali? Co nájemné vojáky v armádě drželo, jak žili, když zrovna nebojovali? Jak byly armády organizovány a financovány? Tyto a mnohé další otázky zůstávaly dlouho nezodpovězené. A uvidíme, že moderní česká historiografie se vojenským dějinám třicetileté války začala podrobněji zabývat jen zvolna.

3.2 Prameny domácí provenience

Česká poválečná historiografie má ke studiu dějin vojenství k dispozici poměrně bohaté množství písemných pramenů domácí provenience. Pozoruhodným počinem v českém prostředí je osmidílná sbírka pramenů dějin třicetileté války, *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, kterou z českých archivů v sedmdesátých letech dvacátého století vytěžil a editoval kolektiv autorů pod vedením prof. Josefa Polišenského. Zůstává zásadní a nejobsáhlejší edicí dobových pramenů třicetileté války, z níž velká část pramenů nebyla prozatím

historiograficky zpracována a v literatuře dosud používána. Pro dějiny vojenství samotné zde lze najít velmi slušné množství podkladů. Zejména v druhém dílu *Der Kampf um Böhmen, Quellen zur Geschichte des Böhmisches Krieges* je zachycena mimo jiné i korespondence českého direktoria s armádami J.M. Thurna a listovní přepisy korespondence s Mansfeldovým vojskem. Stejně nezbytné jsou i edice dokumentů vydávané Archivem MV ČSR pod názvem *Regesta* fondu Militare, pod vedením dr. Václava Lívy.

Významným pramenem pro studium vojenství první poloviny 17. století jsou *Příběhy Jindřicha Michala Hýzrleho z Chodů*. Hýzrle působil jako profesionální voják ve službách císaře a jeho podrobné vyprávění odhaluje běžný život důstojníka v armádě i mimo ni. Dalším pramenem, který poskytuje některé informace o vojenství v počátcích třicetileté války jsou *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*. Lamentace nad pustošením venkova a měst zprostředkovává *Knihu o bolesti a smutku*, kterou editoval Josef Polišenský. Jeho výbor z moravských kronik 17. století zpravuje o smutném obrazu doby. Jako zajímavý pramen může také sloužit kapitola J.A. Komenského v díle *Labyrint světa a Ráj srdce*. Zaujme zejména značně tendenční popis vojenského stavu, jak ho chápal a odmítal tento intelektuál.

Zvláštnímu postavení mezi prameny k dějinám vojenství první poloviny 17. století se těší jednoznačně nejlepší očitě svědectví třicetileté vojny, německy psané dílo Hanse Jacoba Christoffela von Gimmelshausen. Jeho romány *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, *Soldát Skočdopole* a *Poběhlíci Kuráž*, byly česky vydány pod názvem *Vojna – trilogie z třicetileté války*. Jsou bezpochyby jedním velkým, informacemi nabitým obrazem války a života vojáků. Gimmelshausen nebyl jen přímým účastníkem války, žoldněrem, ale také skvělým pozorovatelem a ve svém díle nepřímě popsal snad všechny stránky vojenského řemesla. Jeho detailní vyprávění odhaluje způsob života, chování i prostředí, v němž vojáci třicetileté války žili více, než kterýkoliv jiný dobový pramen. Ačkoliv se nejedná o pramen domácího

původu, česká historiografie Grimmelshausena s oblibou cituje a pracuje s ním.

K oblíbenosti Grimmelshausena přispívá i následující fakt. Totiž že k vlastní osobě obyčejného vojáka se studie zabývají vojenstvím dostávají pouze obtížně. Všimněme si, že vojenský stav bývá nejčastěji zastoupen v mnohých publikacích portrétem vojáka – šlechtice. To je dáno několika skutečnostmi. Zaprvé především tím, že životní dráha a působení těchto lidí bývalo v pramenech jmenovitě zachyceno. Zadruhé, tito muži se objevují na různých místech v souvislosti s vojenskou kariérou a cestováním a jejich návštěva vzbuzovala větší pozornost než u běžných vojáků. A jejich působení tam či onde někdo eventuelně písemně zachytil. A také se tomu děje v neposlední řadě i proto, že i důstojníci samotní byli lidé se vzděláním, tudíž na rozdíl od běžného řadového vojáka té doby byli gramotní a mohli proto i sepsat svoje paměti. Mnohdy udržovali písemný styk s rodinou, nejčastěji manželkou a současným badatelům tak jejich dochovaná korespondence a zápisky může sloužit jako písemný pramen, z kterého lze čerpat a vytěžit látku ke zpracování. Avšak takové prameny nám poskytují obraz pouze ze života důstojníků, jejichž každodennost a sociální zázemí se od každodennosti nižších hodností lišila. Z těchto důvodů nám přímé prameny ke konkrétní osobě běžného řadového a negramotného vojáka chybí, a proto je Grimmelshausen tak s oblibou citován – jeho dílo poskytuje totiž badatelům ne zcela běžné pramenné materiály.

3.3 Zahraniční literatura

Je vhodné připomenout některé závažnější práce ze zahraniční produkce. Česká historiografie často využívala výsledků studia zahraniční literatury právě v oblasti vojenství, kde dodnes tvoří nejvýznamnější část literatury německé proveniencí. Jednou

z nejznačnějších monografií o třicetileté válce je kniha *Hortus Bellicus - Der dreissigjährige Krieg* (Lipsko, 1978). Tato práce německého historika Herberta Langerera se věnuje každodennosti a kultuře třicetileté války.

Langerova práce je dobrou ukázkou monografie napsané se zájmem o postižení kulturních dějin. Zkoumání tzv. „Kulturgeschichte“ v sedmdesátých letech začalo být, nejen v německém prostředí, natolik populární, že se postupně ve zkoumání dějin moderní historiografie kulturní otázky staly oblíbenou alternativou k statisticko-demografickým a hospodářsko-politickým studiím.

Významnou část Langery knihy tvoří kapitoly o vojenství třicetileté války, které jsou výborně zpracovány zejména z hlediska nejen praktického, ale především sociálního, což bylo v době vzniku práce poměrně novátorskou záležitostí v rámci zkoumaného tématu vojenství, a to nejen pro období první poloviny 17. století. Česká moderní historiografie raně-novověkých dějin vojenství dodnes čerpá mnoho informací a podnětů k další práci právě odtud.

Z jiných četných publikací německé provenience o vojenském řemesle připomeňme ještě alespoň některé další, nejdůležitější. Nelze opomenout zejména velmi kvalitní studii Jana Peterse *Ein Söldnerleben in Dreissigjährigen Krieg: Eine Quelle zur Socialgeschichte* (Berlin, 1993). Peters se v ní zabývá především sociálními vztahy ve vojenském prostředí a současně využívá také velkého množství písemných pramenů z doby zkoumaného období.

Dále je vhodné uvést opět z německého prostředí pocházející, podobnou studii Petera Burschela *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts* (Göttingen 1994).

Velmi zajímavá je také disertační práce Johannese Frankeho *Die Gerichtsbarkeit in den Söldnerheeren vom 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts* (Köln, 1974), která zkoumá vojenské trestní právo, samotný průběh trestních řízení a armádní soudní systém vojsk za třicetileté války.

Velké množství informací o vojenství první poloviny 17. století lze najít v zahraničí dobře známé knize britského historika Geoffryho Parkera, *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500-1800* (Cambridge University Press, 1988), který se zabýval především dopadem žoldnéřství na hospodářství a změny v systému státního zřízení raně novověkých států, které byly způsobeny ústupem námezdního vojenství.

Jako poslední připomeňme alespoň ještě jednu pozoruhodnou monografii zahraniční provenience, která vzbudila zájem i mezi domácí nejen odbornou veřejností. Je to kniha švédského historika Petera Englunda *Nepokojná léta*. Čtivá, populárně zpracovaná, ale přesto informacemi o každodenním vojenství nabitá a originální práce. Pro české prostředí je kniha zajímavá také i z toho důvodu, že třicetiletou válku ukazuje z perspektivy švédské strany.

Samozřejmě existuje daleko více zahraničních prací a studií k dějinám vojenství třicetileté války, ale jejich vyčerpávající představení není cílem této práce. Cizojazyčná literatura pěstuje téma daleko bohatěji, než jak se děje v domácím prostředí, i když i u nás se již objevily některé nové práce, které se praktickým vojenstvím a vojáky té doby ve větší míře zabývají. Připomeňme alespoň poměrně novou monografii české historičky Marie Koldinské a Ivana Šedivého *Válka a armáda v českých dějinách* z roku 2008, která se sice nezabývá výhradně dějinami vojenství třicetileté války, ale lze zde najít mnoho nových informací právě pro toto období dějin.

3.4 Domácí historiografie vojenství třicetileté války

Základní příručkou pro poznání vojenství třicetileté války je studie *Vojenství v období třicetileté války* v odborné publikaci Vojenského historického ústavu *Vojenské dějiny Československa II.* (Praha 1986). Jedná se o, k vlastnímu praktickému vojenství bohužel rozsahem nevelikou, syntetizující záležitost, kde je k popisu dobové

výzbroje a taktiky též připojen výklad českého stavovského povstání a politických dějin celé války v letech 1618-1648, tak jak ostatně bývalo v českém prostředí zvykem.

Klučinova *Třicetiletá válka: Obraz doby 1618-1648* je prvním větším domácím pokusem představit veřejnosti nejen praktické vojenství zkoumaného období. Četná vyobrazení zabírají mnoho místa na úkor samotného textu, který je velmi stručný a hlubší proniknutí do tématu neumožňuje. Přestože tato kniha působí až příliš encyklopedicky, zůstává pro české prostředí zajímavou, základní publikací k problematice praktického vojenství, složení a fungování armády.

Monografie Arnošta Klímy *Dlouhá válka 1618 – 1648* (Praha 2000, 2. vydání) je převážně syntetizující prací o událostech třicetileté války. Pro potřeby studia vojenských záležitostí nabízí popisy válečných tažení a často pracuje s finančními statistikami důsledků válečných událostí. Součástí práce je i nezbytná kapitola o uspořádání a výzbroji armád doby.

Vysokoškolská skripta Radka Fukaly, *Třicetiletá válka – Konflikt, který změnil Evropu* (Opava 2001) a Josefa Války *Česká společnost v 15. – 18. Století, II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“* (Praha 1983) se rovněž zabývají praktickými stránkami vojenstvím, i když militária nejsou jejich hlavní náplní. Fukalova práce je taktéž doplněna některými detaily z oblastí financování a udržování armád.

Další možnou informační příručkou o vojenství třicetileté války je bakalářská práce autora této studie, *Vojenské řemeslo v 1. polovině 17. století* (Olomouc 2002) Syntetizující práce si klade za úkol podrobně ukázat všechny stránky vojenského řemesla tak, jak bylo v tomto období provozováno. Představuje role a jednotlivé specializace vojáků, se kterými se setkáváme na bojištích období první poloviny 17. století. Pokouší se odpovědět na otázky původu žoldnéřství a žoldnéřů, zabývá se vymezením vojenského stavu ve společnosti z hlediska právního a společenského. Vojáci jsou představeni jako zvláštní

sociální skupina se svými charakteristickými rysy, chováním a motivy. Stěžejním zájmem autora je povolání žoldnéře. Mentalitě žoldnéře a jeho vztahu k okolí jsou věnovány samostatné kapitoly, stejně jako se práce věnuje praktickým problémům každodenního života žoldnéřů a běžného fungování armády. Práce se podrobněji zabývá vybudováním vojska, tak jak probíhalo od vydání verbovního patentu až do ukončení výcviku vojáků. Ukazuje roli velení armády, úkoly a složení vojenských štábů, vysvětluje motivy a cíle válečného podnikání. Financování, zásobování, způsob válečných tažení a polní bitva tvoří závěr práce.

Vlastním válečným událostem české války z let 1618-20 se dostalo podrobnějšího zpracování v monografii Jaroslava Čechury *Zimní Král* (Praha 2004).

3.5 Stereotypy popisné syntézy praktického vojenství

Avšak pomineme-li vlastní popisy válečných tažení a průběhu nejrůznějších bitev konfliktu, které tvoří nedělitelnou součást většiny monografií o třicetileté válce, zůstávají zde otázky praktického vojenství. České autory ale větší měrou zajímají pouze ekonomické důsledky válečných kampaní (např. roční peněžní výdaje na udržování armády, výše kontribucí, objem škod způsobených vojskem apod.). Oblíbenými tématy zůstávají i válečné strategie, technika válčení a její proměny v dějinách. Jak tedy ona typická syntéza pojednává o vojenském řemesle třicetileté války vlastně vypadá?

Lze říci, že většina prací končí více či méně vyčerpávajícím výkladem o nejrůznějších druzích vojáků s vlastní charakteristikou a taktickým užitím –popisem pěchoty, jízdy a dělostřelectva. Připojen leckdy bývá vývoj zbraní, obléhačích systémů, opevňování, a podobně. Dějiny každodennosti žoldnéřského povolání, pokud se k nim autor práce zabývá, bývají přiblíženy skrze kapitolky, či spíše pouze

odstavce, které popisují záležitosti jako je život ve vojenském táboře, armádní trén, nebo verbování.

V historiografii, zkoumající vojenství třicetileté války, se již tři desetiletí objevují práce, které mají velmi podobnou obsahovou strukturu a zaměření. Objemnější studie, které lze zařadit do skupiny monografií o vojenském řemesle, se vyznačují několika typickými rysy. Předně je lze označit jako více či méně úspěšné syntézy hojně využívající pramenů, ale v zásadě spočívajících na základně poznatků, kterých už bylo dosaženo v předešlých publikacích stejného typu. Mezi hlavní studie, které později sloužily jako vzory, patří již zmíněná *Kulturgeschichte des 30jährigen Krieges* Herberta Langer; nebo studie Geoffreyho Parkera *Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge 1988). Díla těchto autorů, zdá se, vytvořila jakýsi standard, který je přejímán a doposud opakován dalšími generacemi dějepisců.

I když lze hovořit o původně německém modelu zpracování tématu, velmi rychle se rozšířil také do okruhu historiografie anglosaské i české provenience a jako způsob uchopení problému je stále velice populární. Jako současný příklad navazující na styl Langerův a Parkerův je možné uvést z německého prostředí studii Petera Burschela *Söldner im Nordwestdeutschland des 16. und 17. Jahrhunderts* (Göttingen 1994); z české provenience by to byla například kapitola o dějinách vojenství v syntéze Radka Fukaly *Třicetiletá válka: Konflikt, který změnil Evropu* (Opava 2001) a Petra Klučiny *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618-1648* (Praha 2000).

Je však třeba připomenout, že již prvotní závažnější práce o problematice praktického vojenství, Langerovy a Parkerovy, jsou poměrně extenzivní a taktéž velmi kvalitní v rámci použité metody syntézy. Nezaostávají pozadu ani co se týče shromažďování a výtěžnosti pramenů - a velká část dostupných pramenů je ve studiích skutečně použita. A tak pozdější práce, používající stejnou metodu, nemohou jakékoli předešlé, stejným způsobem napsané práce, co do

obsahu překonat. Mohou je předčít jen co do kvantity použitých pramenů a literatury.

Snaha o maximální informace a co nejširší postižení všech stránek tématu vede, u každé nové práce tohoto typu, paradoxně k tomu, že takto zpracovaná monografie se neobejde bez klasických, obligátních kapitol jako verbování, žold, původ vojáků či nemoci. Rozdílnost jednotlivých studií tohoto žánru se pak projevuje pouze v množství informací o daném problému. Jako námkou vybraný příklad může posloužit srovnání kapitol popisujících trén u Burschela, kde obsahuje celých 32 stran (s. 226-258), a u Klučiny, který ji věnuje prostor o polovinu menší (s. 169-187 včetně obrazové dokumentace). Na druhou stranu, Klučina popisuje výstroj a výzbroj armád na 110 stranách (s. 28-137), kdežto Burschel toto téma téměř pomíjí. Obě práce se přesto snaží dotknout všech aspektů vojenského řemesla za třicetileté války. Zdá se, že tedy záleží jen na tom, kolik místa je autor ochoten a schopen jednotlivým tématům věnovat.

Typickým znakem všech výše zmíněných studií se jeví být až encyklopedický, informativní text. Zcela chybí narativní pasáže, které se hojněji objevují v jiných tématech, jakými jsou pro historika snadněji „vypravovatelné“ události politické nebo propletené záležitostí diplomatických. Popisné pasáže jsou proto pravidelně nahrazovány úryvky z písemných pramenů, nebo, méně častěji, obrazovými dokumentacemi. V českém prostředí oba způsoby zkombinoval v popisu praktických vojenských záležitostí Petr Klučina. Písemné prameny jsou předloženy většinou na konci odstavce, zasazují předcházející tvrzení do určité situace a tím slouží jako důkaz i dramaturgizující ilustrace, potvrzující autorovo sdělení.

Na druhou stranu, absence příběhu či jiných pojítek nebrání těmto pracím, aby seřadily informace ve volném pořádku, kdy jednotlivé menší celky jsou logicky podřízeny svému většímu rámci, ale nemusí v něm být nutně propojeny mezi sebou. Pro větší názornost předkládaného tvrzení uvedme řazení podkapitol v rámci kapitoly tak, jak se objevuje v Burschelově studii. Hlavní kapitola zkoumající

vnitřní život a pracovní podmínky v armádách je rozdělena do devíti podkapitol, které postihují všechny aspekty uzavřeného života armády. Burschel sem zařazuje mimo jiné například 'verbování', 'žold', 'povinnosti', 'dezerci', a 'trén'. Všechny tyto dílčí podkapitoly jsou podřízeny vyššímu celku, kterým je v našem případě velká kapitola 'vnitřní život armády', ale jejich pořadí by mohlo být v dané kapitole relativně volné. Takto vznikající souhrn co nejpečlivěji rozvinutých jednotlivostí je pak presentován jako obraz každodennosti žoldáka za třicetileté války.

Syntetizující studie předkládají stále se opakující výčet sociálních a hospodářských vztahů, i typizovaných znaků, které vojáka v raně novověké společnosti vymezují od ostatních sociálních skupin. Problém takového encyklopedického postupu spočívá v tom, že zkoumá většinou jen anonymního, statisticky průměrného, a tudíž v realitě neexistujícího knechta, který však může být snadno v průběhu práce manipulován do různých prostředí a situací. Nevýhoda tohoto přístupu je zřejmá - individualita a výjimečnost jednotlivých vojáků, která by mohla text oživit, se ztrácí ve hmotě jejich kolektivní identity. Zkoumání zde naráží na problém anonymity člověka v historické masě sociální skupiny, která navíc už sama svou specifickou povahou a vlastnostmi, tj. neustálou migrací nebo obecným analfabetismem, je socio-historicky studovatelná asi nejobtížněji. Jednotlivec se objevuje pouze tehdy, potřebuje-li autor doložit svá obecná tvrzení pramenem, v němž figuruje konkrétní osoba. Tato neosobnost je rovněž jedním ze společných znaků syntéz o vojenském řemesle.

Obdobným způsobem konstruované oddíly informací, stejně jako nemožnost vložení lidských individualit do textu způsobují, že se různé, ale tematicky podobné, práce, vystavěné tímto způsobem, podobnosti ani vyhnout nemohou. Už tím, že jsou všechny větší monografie psány s cílem maximálního souhrnu informací o vojenském řemesle třicetileté války. Metoda syntézy, použitá ke zpracování tématu, ani neumožňuje větší originalitu. Práce „langerovského“ typu presentují vyčerpávajícím způsobem fakta a

informační kvantita o vlastní praxi vojenského řemesla je vysoká. Otázkou ale zůstává, zda lze poznatky v novějších publikacích považovat za něco jiného než, v lepším případě, upřesnění. Vezmeme-li v úvahu úzké tematické zaměření studií o praktickém vojenství třicetileté války, kvalita neroste. Veřejnost je tak spíše zaplavována množstvím vydávaných, v důsledku prakticky totožných, studií, které citují stále stejné, oblíbené úryvky z pramenů (např. Simplicius)

Je pravděpodobné, že práce syntetizujícího typu ani nemohou dojít různých závěrů již proto, že veskrze pouze popisují stejná fakta problému. Zdá se, že téma již bylo po stránce faktografické dostatečně vytěženo, i prakticky prozkoumáno, a že stejným typem metody již asi v budoucnosti nelze dosáhnout nových výsledků. Dá se říci, že taková metoda stojí před slepou uličkou při znovuvytváření něčeho, co již existuje v mnoha verzích. Mění se jen geografické umístění práce a provenience použitých pramenů.

Ale samotní „lidé“, pro něž byla válka každodenností a válečné řemeslo profesí, zůstávají v pozadí. Česká historiografie jen stěží soustřeďuje pozornost na žoldnéře jakožto specifickou sociální skupinu, se specifickými formami chování, motivacemi a každodenními strategiemi. Kulturně-historické trendy, které do českého dějepisectví začaly pronikat zejména v posledních patnácti letech, si jen postupně hledají cestu ze šlechtického prostředí do dalších společenských či profesních vrstev. Sociální skupina obyčejných vojáků doposud stojí až na samém okraji zájmu historického bádání v dějinách mentalit.

3.6 Stereotyp žoldnéře v české historiografii

Komenského poutník v Labyrintu odsoudil žoldáky a ostře odmítl každodenní vojenský život jako nemorální : *„Vyjdouce odtud, jdeme hlouběji tam až na ryňk, kdež aj, lidí těch železem přioděných, rohy a pazoury majících a houfně jedněch k druhým spřipínaných stáda*

vidím, ležících u jakýchs koryt a dčberů, do nichž se jim jísti a píti sypalo a lílo, a oni jeden přes druhého chlemtali a sloпали...Oni vtom od koryt vstanouc, dají se v rejry a skoky, křepčení a výskání...Oni mezitím dají se v honění a šacování jiného stavu lidí, koho napadnou. Za tím rozválejíc se páchají sodomství a hanebnost beze všeho studu a bázně boží, až jsem se pýřil a řekl: „Ej, tohoť by se trpěti nemělo.“ „Trpěti se musí,“ dí tlumočník. „Nebo ten stav všeliké svobodě chce.“¹⁰⁷

V moderním hodnocení české historiografie bývá celkový obraz žoldněře stále představován v jistém smyslu velmi podobně. Čeští marxističtí historikové, pro které bylo vlastní pojetí veškerých dějin ve smyslu zápasu společenských tříd, stavěli svoji pozitivní hodnotu, „lid“, proti všem ostatním, a současně „reakčním“ (tj. záporným), hodnotám. V chápání marxistické historiografie třída „lidu“ v dějinách vynikala, mezi vším ostatním, především svou vlastností být cílem všech negativ. „Lid“ byl obět'. Pro vlastní období dějin třicetileté války byla interakce mezi „lidem“ a vojáky jednou z lehce uchopitelných příležitostí marxistické historiografie kontrastovat jakousi dějinnou „kvalitu“ jednotlivých sociálních skupin, tehdy pojmenovaných „třída“. Monografie Polišenského obsahují množství autorových povzdechů nad utrpením prostých venkovanů. Ale to, že ve válce mohli trpět i samotní žoldněři, a třeba i právě z důvodu vzájemné nenávisti sedláků a vojáků, autor v jednostranném chápání vztahu civilů a vojska nesděluje, nebo i nevnímá.

Stereotypní, negativní vnímání vojáka třicetileté války je leckde podpořeno příložením výňatků z dobových pramenů, které sugestivně líčí vypalování vesnic, loupení, drancování a jiné průvodní jevy válečných událostí. Citace pramenů mají dodat na efektu sdělení. Jak Josef Kočí v roce 1953, po citaci z paměti Dačického z Heslova o rabujících vojácích, tvrdí, „Nesčetné jsou doklady o nesmírných

¹⁰⁷

Komenský, J. A. : Labyrint světa a ráj srdce. Ed. Kolár, J. Praha 1984. Str. 92-93

*válečných škodách, které utrpěl náš pracující lid.*¹⁰⁸ Skrze hrůzy války historik ukazuje osobu žoldnéře ve špatném světle, vnímá jej jako zloděje, vyžírku a vraha. Takový je stereotyp v chápání námezdního vojáka, který se objevuje ve starší - a ještě i marxistické - literatuře, a negativní emoce vyvolávají žoldněři u mnohých historiků ještě dnes.

Námezdní vojáci se také už ani z povahy svého povolání nemohli v historickém myšlení, a to už i daleko před marxistickým dějepisectvím, stát národními hrdiny nebo získávat slávu osvoboditelů. Pro účely starší historiografie, která potřebovala hledat velikost českých dějin a později léčit mnichovský mindrák, nebylo možné vojáky třicetileté války snadno použít - jak se stalo například v případě bojovníků husitských. Vojáci a armáda jakékoliv kladné vlastnosti ve vztahu k českému prostředí v třicetileté válce postrádají také totiž právě z toho důvodu, že neexistovala nějaká „česká“ armáda a nějakí „naši“. Pro český „národ“ (tj. i pro potřeby tehdejší ideologie, v jejímž vleku byla starší historiografie byla) v období třicetileté války nesehráli „nenárodní“ žoldněři žádnou pozitivní historickou úlohu.

Následující krátká úvaha není pokusem o morální relativismus, hrůzy nejen třicetileté války lze stěží zpochybňovat a popírat. Ale žoldněřství bylo v době třicetileté války přece zaměstnáním. To se řídilo vlastními vztahy, každodenními pravidly, vynucovalo si specifické formy jednání a chování. Voják profesionál - žoldněř vstupoval do služeb jako zaměstnanec vojenského podnikatele – kondotiéra. Majitelé pluků byli ti, kdož zodpovídali za vyplacení žoldu vojákovi a nesli odpovědnost za jeho chování. Žold měl být vyplácen pravidelně jednou za 30 nebo 31 dní. Ale pokud se peníze opozdlily, a to nebylo výjimkou, žoldněři se začali bouřit a začali si obstarávat prostředky pro přežití násilím na okolí. Bylo jen na veliteli, zda takovému jednání žoldněřů s klidem přihlížel, nebo řádění soldatesky učinil přítrž. Italský výraz *soldatesca* původně označoval vojsko nebo vojáky a nemělo hanlivý význam, ten mu dala až třicetiletá válka.

¹⁰⁸

cit: Kočí, J. Boje venkovského lidu v období temna. str. 40

Nutno dodat, že vojenskému podnikateli právě takového samozásobování žoldněrů šetřilo vlastní pokladnu.

Hrůzy války se nezřídka přičily samotnému vedení vojska a velitelé se snažili pod hrozbou přísných trestů řádění vlastních vojáků potlačit, bohužel často neúspěšně. Vojáky bylo také třeba motivovat i jinak než na jedné straně pohrůzkou trestu a na straně druhé vidinou zisku a slávy.

Josef Válka tvrdí, že „*Na počátku (třicetileté) války se setkáváme také s náznaky toho, že na protihabsburské straně se v armádách mohly uplatnit určité společensky a ideově progresivní tendence.*“¹⁰⁹ Působení státní propagandy ve švédské nebo bavorské armádě mělo vojákům dokázat, že bojují nejen za sebe a kořist, ale především za správnou věc a na správné straně. Ale tyto zásady se během dlouhé války nakonec zcela vytratily. Vžijme se do role vojáka; jedinou důležitou věcí bylo dostávat pravidelný žold, mít co jíst a přežít.

Námezdní voják se za své jednání zodpovídal pouze a jen svému veliteli, nikomu jinému. Neměl žádné morální zábrany k okolí, neměl k němu jiný vztah, než jej maximálně využít pro svůj prospěch. Byl veden pudem přežití a velká většina z nich byla hnána touhou po kořisti. Skutečně omezen byl jen morálkou svého vojska, kterou tvořily principy hierarchické podřízenosti, přísné disciplíny a vojenské cti. Přisahu věrnosti při naverbování leckdy lehce zapomněl, rozhodují pro něj byla výše žoldu, slušné zacházení a jiné individuální výhody. ~Vždyť běžnou praxí bylo, že bitvou prořídlé pluky byly doplňovány zajatými vojáky poražené strany a žoldněři vstupovali do nových služeb mnohdy ochotně. Ostatně, běžný žoldněř asi zřídka kdy pociťoval výčitky z takového, a o to méně z jakéhokoliv svého dalšího, jednání. Většinu armád třicetileté války tvořili žoldáci – lidé, kteří bojují za peníze. Neváhali použít veškeré prostředky k dosažení svých cílů a potřeb. A těmto lidem, vojákům, šlo především o přežití v drsných podmínkách války.

¹⁰⁹ cit: Válka, J. Česká společnost v 15.–18. Století, II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“. str. 55

Na jedné straně je zde obraz vojáka takový, jaký si dnes představíme, nahlédneme-li do dobové zápisů a kronik. Máme před sebou žoldáka třicetileté války, který loupil, vydíral, mstil se. Opilý také týral, ničil, znásilňoval a bezdůvodně zabíjel. Bezpochyby bychom zde ale také měli vidět vojáka, jakého nám prameny neukazují. Byl to člověk, který bojoval roky po různých koutech Evropy. Dlouhé, mizerné roky ve špíně, bídě a nouzi, za věčných pochodů válkou zničenou a vyliďněnou krajinou. Umíral hladem, zimou a nemocemi, často ještě předtím, než se vůbec dostal k nepříteli. A pokud došlo ke srážce, mnozí z nich byli zmrzačeni a na zemi zůstávala ležet těla padlých, kterým se nezřídka nedostalo ani řádného pohřbu. Naverbovaným vojákům slibovali slávu a bohatství a místo toho tito lidé procházeli peklem, které si většina z nás v dnešní době ani nedokáže představit.

Tyto skutečnosti starší historiografie pomíjela a ani ta současná prozatím příliš nezkoumala. Myšlenkový svět námezdních vojáků třicetileté války nám zůstává prozatím z větší části uzavřen a mnohé věci, které se žoldnům třicetileté války honily hlavou, si dnes můžeme pouze domýšlet. Voják dlouhé války, jak jej prozatím česká historiografie prezentuje, je tak pod tíhou ničivých důsledků války a písemných pramenů nevojenského původu předurčen pouze k odsouzení. Avšak české historiografii zbývá alespoň pokusit se vyslovit pro žoldáka, jeho způsob života, motivy a chování, pochopení.

4 Valdštejn

Výjimečná životní dráha, výrazná osobnost a tragický konec Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna přitahují pozornost nejen českých historiků od nepaměti. Třicetiletá válka je pevně spojena s osudy tohoto českého šlechtice a jakákoliv historiografická produkce, zabývající se válečným konfliktem let 1618 – 1648, stěží může jeho jméno pominout. Působení a úloze Albrechta z Valdštejna se věnovala seriózní moderní česká historiografie již od poloviny 19. století a nezmenšený zájem historiků o jeho osobu trvá dodnes. Valdštejnská otázka podléhá stále novým a novým pokusům o zpracování a je zajímavé sledovat, jak se mění obraz tohoto bezesporu pozoruhodného muže v historické produkci v českém prostředí po roce 1945.

Následující kapitola si klade za cíl přiblížit vývoj české historiografie o osobě Albrechta z Valdštejna v poválečném období a pokouší se předložit stručný souhrnný obraz o současném stavu bádání českých historiků v tomto tématu. Život, osobnost a smrt Albrechta z Valdštejna bývaly vždy už jen pro rozdílné chápání a mnohdy i sympatie historiků předmětem různých interpretací a polemik a ne jinak tomu je i v současnosti. K osobě Valdštejna bylo publikováno nejen v českém prostředí nespočet esejů, článků, příspěvků a studií. Předmětem zájmu této práce je ale historiografická produkce těch autorů, kteří veřejnosti v minulých zhruba padesáti letech předložili české veřejnosti větší biografické práce ve formě knižní publikace.

Základními valdštejnskými monografiemi z české poválečné produkce tak zůstávají práce zejména Zdeňka Kalisty, Josefa Janáčka, Josefa Kollmana a Josefa Polišenského. Jejich bádání mohlo nejen plynule navázat na starší studie předchozí generace historiků, ale opřelo se především i o nově objevené či zpracované archiválie, které mnohdy vytěžili autoři nových publikací sami. Následující podkapitoly proto stručně přiblíží základnu jejich bádání, a to jednak předválečnou

českou historiografickou produkci, s krátkým exkursem i k literatuře zahraniční, jakož i archivní materiály, z nichž předchozí generace čerpaly, a které byly přičiněním některých výše jmenovaných historiků nově zpracovány, setříděny či objeveny.

4.1 Starší valdštejnská historiografie

Asi nejúplnější, komentovaný přehled veškeré bibliografie před druhou světovou válkou k osobě Albrechta z Valdštejna předložil Zdeněk Kalista ve své monografii *Valdštejn*¹¹⁰ a rovněž i Valdštejn Josefa Polišenského, ve spolupráci s Josefem Kollmannem, obsahuje podrobnější, pramenům a literatuře věnovanou kapitolu.¹¹¹ Moje práce si neklade za cíl plně postihnout předválečnou historiografii, ale domnívám se, že je vhodné zmínit, z jakých kořenů předválečná historiografie vyšla, na čem současná česká historiografie staví a na co navázala. Výše uvedené monografie se ve zvláštních bibliografických kapitolách starší produkcí zabývají jednak velmi podrobně a především Kalistův výklad, zdá se, bude stěží vůbec kdy překonán.

Moderní dějepiseckou tvorbu o Valdštejnovi podnítil na konci 18. století německý romantik Fridrich Schiller, když ve zpracování *jeho Dějin třicetileté války* (orig. *Geschichte des dreissigjährigen Krieges*) věnoval prostor i tomuto českému šlechtici. Schillera tragický osud Albrechta z Valdštejna fascinoval a něco později se k němu vrátil ve své rozsáhlé básni *Wallenstein*, která zaujala i tehdejší odbornou veřejnost. Ve stejné době začaly v německy mluvících oblastech vycházet další publikace, převážně edice z německých a rakouských archivů s výběrem pramenů k třicetileté válce a i k Valdštejnovi samotnému.

První polovina 19. století tak přinesla diskusi zejména na německé půdě, kde se živě začala řešit otázka Valdštejnovy údajné zrady císaře. Koncem první poloviny 19. století historikové převážně

¹¹⁰ Kalista, Z. : *Valdštejn. Historie odcizení a snu*. Praha 2002. Str. 255-280

přejímali očišťující stanovisko Fridricha Förstera, který Valdštejna a jeho snahy o mír v Říši představil jako nepohodlného a chápal jej jako oběť dvorských, zejména španělských intrik. Proti Försterovi vyvstala ale vzápětí vlna nesouhlasu s takovou interpretací, kterou podírali jeho odpůrci nově nalezenými prameny. Jeden z nejvýznačnějších německých historiků Leopold Ranke zaujal k Valdštejnovi opatrné stanovisko. Podobně jako Förster i v jeho interpretaci je vévodovi připisována pozitivní úloha coby člověka, který se snaží o mír v Říši a tím o blaho německého národa, ale zároveň v něm nespatořoval pouze nevinou oběť intrik. Valdštejn v jeho podání doplatil na své nezměrné velikášství. Bez zajímavosti není ani snaha některých německých autorů, zejména již zmíněného pruského nacionálního historika Fridricha Förstera (a později v extrémním pojetí Edmunda Schebka taktéž), prokázat, že vévoda frýdlantský byl povahou a vlastnostmi „*durch und durch ein Deutscher*“¹¹². Zde se Förster střetl v polemice i s Františkem Palackým.¹¹³

V druhé polovině 19. století se tak k valdštejnskému tématu postupně připojili i čeští a moravští archiváři a historikové. Zmíňme alespoň osobu moravského benediktýna Bedy Dudíka, který v polovině 19. století ve Vídni publikoval díky pečlivému pátrání některé materiály ze švédských a vídeňských archivů a k Valdštejnskému tématu přispěl výbory archivů *Waldsteins Korrespondenz* (1865-66) a *Waldstein von seiner Enthebung bis zur abermaligen Übernahme des Armeekommandos* (1858), a dále českého historika Tomáše Bílka, který později k osobě Valdštejna přispěl ve svých německy zpracovaných *Beitrage zur Geschichte Waldsteins* (1886).

Výraznější pozornost věnoval Valdštejnovi teprve prof. rakouských dějin Antonín Gindely ve druhém svazku svých *Geschichte des dreissigjährigen Krieges* z roku 1882 a v několika dalších obsáhlejších studiích. Gindely se soustředil především na zkoumání

¹¹¹ Kollmann, J., Polišenský, J.: Valdštejn. Ani císař, ani král. Praha 1955. 215-224

¹¹² k „přivlastňování“ Valdštejna německými historiky blíže in: Kalista, Z.: Valdštejn. Historie odcizení a snu. Str. 259, 261, 263

¹¹³ Kalista, Z.: tamtéž, str. 259

nejen v jeho současnosti stále aktuální otázku, zda Valdštejn zachoval císaři věrnost, otázku národností nechal stranou. Pokračovatel Gindelyho, Antonín Rezek, se k Valdštejnovi hlouběji nedostal, zato o to více se úkolu ujal jeho nástupce a žák, Josef Pekař.

Pekařovy *Dějiny valdštejnského spiknutí*, habilitační spis z roku 1895, jsou odsouzením postavy Albrechta z Valdštejna. Tam, kde Gindely zkoumal především vztah mezi Valdštejnem a císařem, se Josef Pekař zaměřil jeho úlohu v utváření pobělohorských českých poměrů. Generalissimus je v jeho výkladu obviněn z podílu na národní tragédii a je označen za zrádce, ale nikoliv z perspektivy rozchodu s Ferdinandem II., nýbrž Pekař, přesvědčený ve věci své teze národního smyslu dějin, odsoudil Valdštejna za jeho podíl na likvidaci českého stavovství jakožto protiváhy Habsburků, a také, že svým jednáním prý způsobil konec všech nadějí českého národa po Bílé Hoře. Valdštejn je Pekařem zatracen nikoliv pro rozchod s císařem nebo údajnou snahu o spojení se s nepřítelem, ale za vinu na vlastním národu. Je tedy odmítnut nikoliv pouze pro to, co učinil, ale taktéž i kvůli tomu, co (pro český národ) nevykonal. Valdštejn je v Pekařově chápání nemravným kořistníkem a dravým prospěchárem bez skrupulí. Josef Pekař stejné negativní stanovisko k Valdštejnovi publikoval ve své knize *Bílá Hora: Její příčiny a následky* (1921) a svou práci z roku 1895 vydal znovu v roce 1934, při příležitosti třistaletého výročí zavraždění vévody frýdlantského, pod názvem *Valdštejn*.

4.2 České valdštejnské monografie od 2.poloviny 20.století

Proti Pekařovi se názorově postavil jeho žák Zdeněk Kalista. Jeho *Valdštejn – Historie odcizení a snu* je nejen pozoruhodnou, esteticky a metodologicky značně novátorskou prací, ale také v neposlední řadě velkou polemikou s koncepcí Kalistova učitele.

Kalista zpochybnil tezi o neměnnosti obsahu národní myšlenky v dějinách, kterou zastával jeho učitel Josef Pekař. Podle Pekařovy koncepce nelze pozměňovat obsah ideje národní myšlenky v průběhu dějin. Chápal ji dějinách jako konstantní ideu a vlastní dějiny jako zápas o její naplňování. Proti tomu předložil svou modernější tezí Zdeněk Kalista. Ten zastával názor o proměňování obsahu pojmu národní myšlenky v běhu dějin a pro jejich pochopení je nutné historické události nebo jednání a myšlení osob prožívat. Josef Pekař nebyl ochoten přijmout tezi svého žáka, že národní idea podléhá proměnám doby a Kalistův program duchovních dějin odmítl. Spor o neměnnost „národní myšlenky“ nakonec vyvrcholil roztržkou mezi Pekařem a Kalistou.¹¹⁴

Kalistův Valdštejn je portrétem barokního šlechtice. Vévoda frýdlantský je v Kalistově výkladu chápán jako člověk, pohybující se ve své době, která má svá jedinečná specifika, jež jsou nesouměřitelná se současnými měřítky. Cílem Kalistovy práce je pochopení Valdštejna skrze jeho myšlenkový svět, který byl utvářen světem vnějším, tj. duchem doby manýrismu.

Esejisticky psaná studie byla dokončena v šedesátých letech minulého století, avšak vyšla tiskem až v době zcela nedávné, v roce 2002. Stalo se tak z důvodu politického pronásledování autora komunistickým režimem, jemuž byl Zdeněk Kalista vystaven bezprostředně už od roku 1948, kdy byl vyhozen z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Posléze byl po vykonstruovaném procesu s katolickými intelektuály odsouzen na 15 let kriminálu. V komunistickém vězení strávil politický vězeň Kalista 8 let, než byl v roce 1960 propuštěn na svobodu. Nejenže léta strávená v komunistickém žaláři se zle podepsala na jeho zdraví, tehdejší režim v perzekuci Zdeňka Kalisty i nadále pokračoval. Autorovi bylo zakazováno vydávání většiny jeho prací. I když s příchodem konce 60. let přicházelo do českého prostředí určité uvolňování poměrů, a s ním

¹¹⁴ Ke sporu Kalisty a Pekaře viz. předmluva Renaty Ferklové In: Kalista, J.: Valdštejn – Historie odcizení a snu. Praha 2002, str.14

možnost i pro Kalistu publikovat své vědecké práce, bylo osudem mnoha knih, že nakonec kvůli zásahu státní cenzury vydány nebyly. Takový byl i případ Kalistovy valdštejnské monografie, která se měla dostat do tisku koncem roku 1968, ale následky událostí ze srpna téhož roku vydání knihy nadlouho pozdržely.

Zásluhou tehdejšího vedení ČSAV a zejména zásahem marxistického historika Josefa Kočího, který knihu v r. 1972 do tisku nepustil, se Kalistův rukopis Valdštejna nakonec po několikaletých peripetiích vrátil do rukou svému autorovi. Poslední možností, jak dostat knihu k veřejnosti, bylo využít nabídky nakladatelství mimo republiku, avšak i přes určité nabídky nakonec ze záměrů vydat knihu v některém ze zahraničních vydavatelství nakonec sešlo, a to z důvodu nerentability pro případného německého vydavatele. Monografie se u nás dočkala tisku a distribuce teprve až po dlouhých třiceti letech, kdy už Zdeněk Kalista nežil.¹¹⁵

Přitom Kalistův Valdštejn, pokud by býval vyšel na sklonku 60.let, jistě by se stal předmětem živé diskuse na valdštejnské téma v kruzích tehdejší odborné veřejnosti. Kniha přináší naprosto odlišnou interpretaci valdštejnské otázky, než jak se s ní starší česká historiografie vypořádávala skrze pojetí Josefa Pekaře a posléze drobnými příspěvky (Valdštejna veskrze odsuzující) poválečného oficiálního proudu české marxistické historiografie padesátých a šedesátých let.

Kalista se zpracování valdštejnské historie chopil skrze pokus o rozsáhlý a hluboký psychologický profil vévody frýdlantského. Práce je zčásti rekonstrukcí charakteru Albrechta Václava Eusebia. Zkoumání barevné osobnosti Valdštejnovy se tak od předcházejících prací na toto téma výrazně liší použitou metodou, kdy se Kalista při psaní své studie snažil metodou „prožívání“ proniknout do mysli samotného Valdštejna jako člověka své doby, do jeho pocitů a tužeb. Téma je zpracováno pro

¹¹⁵ více k problémům s vydáním knihy v rozsáhlé předmluvě Renaty Ferklové, in: Kalista, Z.: Valdštejn. Praha 2002, str. 23-28

české prostředí v době šedesátých let nezvykle novátorsky, uvědomíme-li si, že hlavním bodem v popředí zájmu Kalisty, historika v českém prostředí, je sama osobnost a myšlení Albrechta z Valdštejna. V prostředí doby tak marxisticky a především materialisticky zaměřeném je Kalistova psycho-historická metoda velmi nezvyklým počinem.

Autor se pokusil o psychologickou sondáž do duše Valdštejna. Představuje ho jako člověka, kterého zformovalo jeho osamění v mladém věku, a to bylo příčinou utváření vysoce individualistické a značně komplikované osobnosti Albrechta Václava Eusebia. Kalista nehodnotí pouze důsledky Valdštejnova jednání a působení, nýbrž i pátrá po motivech a nutnostech, které musel vévoda při rozhodování zvažovat. Bez toho, aniž bychom se pokusili nahlédnout do myšlenek tehdejšího člověka v situaci, kdy se rozhodoval ve světě vymezeném podle soudobých měřítek s vlastními pravidly a možnostmi, podle Kalisty nemůžeme a nemáme právo soudit jeho činy.

Už podtitul knihy nejlépe vystihuje ústřední motivy autorovy práce, Valdštejnovu odcizení a sny jsou často připomínány jako stěžejní body, ze kterých vychází vlastní rozhodování této historické postavy. Motiv odcizení je pro Kalistovo dílo příznačný. Chudý a osiřelý šlechtic z Heřmanic je v jeho podání člověkem, který se nikdy nesžil s domácím prostředím ani se svým okolím. Je individualistou, který si osamění a snad i citovou prázdnotu nahrazoval realizací svých snů. Z jeho pocitu odcizení pramenila touha vyniknout a drala se jeho nezměrná ctižádost, která jej celý život hnala závratným tempem stále kupředu až nejvyšším metám. *„Valdštejn jde s čelem naprosto nevšimavým vstříc nenávisti, pomluvám, kritice a radám, jež jej zahrnují. Je jako pravý „heros“ nad ně povznesen. A to, co jej povznáší, je především velký sen, vyrůstající v jeho odcizenosti: ... velký sen o hodnotách, které uskuteční a jež zapíše jeho jméno v paměť potomstva.“*¹¹⁶

¹¹⁶ Kalista, J: tamtéž, str. 125

Analýzou Valdštejnova chování v kombinaci s až empatickými pasážemi se Kalista pokusil složit Valdštejnův psychologický profil. Skrze něj tak vyniká v Kalistově barvitém díle Valdštejn daleko lidštější, ve všech stránkách smyslu toho slova, než jak jej zjednodušeně a povrchně představovaly starší studie.

Lze říci, že Kalista se k osobě Albrechta z Valdštejna staví pozitivně, na rozdíl od ostatní starší, nacionálně zabarvené české historiografie v minulém půlstoletí zpátky, ať už se jedná o práce publikované Josefem Pekařem, nebo o poválečný proud marxistického realismu. Historik a básník Zdeněk Kalista mnohde neskrývá sympatie k osobě hrdiny své vytríbeným jazykem psané knihy.

K Valdštejnově postavě přistupuje bez předsudků a střízlivě se staví k mnoha zaběhnutým klišé a stereotypům. Pokouší se na tyto „valdštejnské stereotypy“ české historiografie upozornovat a mnohdy je i vyvrátit pohledem na problém z jiného úhlu, přičemž podepírá svá tvrzení i o starší historiografickou produkci, která se ale mnohdy o některých skutečnostech, které se vymykaly tehdejšímu úzu, vyjadřovala poněkud nesměle. Zdeněk Kalista přichází v mnoha momentech dokonce obhajobou Valdštejna v situacích, kdy starší historiografie jeho jednání viděla jednoznačně jako negativní.

Kalista si například klade otázky, zda mohl Valdštejn jednat v rámci svého světa a v daných situacích konat jinak. Různá, v české historiografii zaběhnutá, klišé o bezuzdném kořistění a bezcharakternosti Albrechta z Valdštejna Kalista novým rozborem pramenů, s nimiž pracovala starší česká i zahraniční historiografie, Zdeněk Kalista vyvrací argumentačně silnými výpověďmi. Tedy i v tomto ohledu je práce Kalisty v českém prostředí šedesátých let novým přístupem pro své hlubší promýšlení problémů, které přestávají být pouze černobílé.

Koncem sedmdesátých let vyšla další valdštejnská biografie z pera českého historika Josefa Janáčka nazvaná *Valdštejn a jeho*

doba.¹¹⁷ Jak už název knihy vypovídá, byla psána se záměrem zachytit nejen Valdštejnův život, ale i období, v němž jej tato historická postava prožila. Josef Janáček pojal svoji valdštejnskou monografii jako obsáhlé vyprávění, kde se prolínají „velké dějiny“ a životní dráha Albrechta z Valdštejna v bouřlivém období krize stavovství v rámci Habsburské monarchie a následně za třicetileté války.

Složitost Valdštejnovy povahy, která, jak se zdá, byla zásadně ovlivněna ne příliš radostným dětstvím Albrechta Václava Eusebia. Dětská léta osiřelého Valdštejna v osamění, v citovém vakuu mezi poručníky a lavicemi náboženských škol, skromnost poměrů a neperspektivní vyhlídky do budoucna, to vše zformovalo silně individualistickou osobnost a vybičovalo mladého muže k obrovské ctižádosti a touze vyniknout. Tato gradující celoživotní ctižádost a vytrvalost, proměněná nakonec skutečně v majetkový a společenské vzestup, byla ale v minulosti shledávána pouze jako negativum a vydávána zjednodušeně za nízké a zrádné kořistnictví. Interpretace jeho osobnosti se pak mnohdy snížila na obraz černé ovce stavovské společnosti a to pod dojmem skutečnosti, že mu majetkový vzestup umožnila porážka českého povstání. Přesto Valdštejnovy mimořádné úspěchy a výjimečnost objemu jeho aktivit, ať už se jedná o jeho záležitosti ekonomické, správní, kulturní nebo vojenské, vzbuzovaly pro svou velikost a mezinárodní přesah historiků.

Na jedné straně sledujeme příběh neobyčejně obratného hospodáře, schopného organizátora, podnikavého a statečného muže, ale současně se nám dostává i obrazu člověka velmi dravého, krutého a nadmíru sebevědomého. Obrazu Valdštejna jako nekompromisní vrchnosti na svých panstvích, muže, který nevynechá jedinou příležitost, jak přijít k dalšímu majetku, ctižádostivého panovačného „*ješity*“¹¹⁸, jehož ego se zdá neukojitelné.

Výjimečnost situace v Čechách a na Moravě po 8.listopadu 1620, kterou plukovník Valdštejn dokázal maximálně využít, je nejen

¹¹⁷ Janáček, J.: Valdštejn a jeho doba. Praha 1978. 587 stran

¹¹⁸ tamtéž, str. 340

českou historiografií vydáváno za „velikášství“ a bylo mnohokrát apriori odsuzováno. Valdštejn byl českými nacionálními historiky pranýřován za podíl na likvidaci české protestantské šlechty a jeho postava o to více vyniká, že se jednalo o muže, který se nakonec ze stoupenců Habsburského tábora dokázal vyšvihnout nejvýše. Marxistická historiografie navíc viděla ve Valdštejnovi prototyp pobělohorské vrchnosti, která utlačuje své poddané - lid. Například podle Josefa Polišenského, mimo jiné i sympatizanta s povstáním Valachů na panstvích Vsetín a Lukov, „*dobrou vrchností svým poddaným Valdštejn nikdy nebyl.*“¹¹⁹ Jak ještě uvidíme, tento názor je v rozporu s některými pozdějšími tvrzeními autora.

V případech, kdy se česká historiografie vyjadřuje k některým problémům odmítavě, si ale Janáček drží od své postavy bezpečný odstup. Složitost Valdštejnovy osobnosti totiž nelze dost dobře vysvětlit, aniž by postava Valdštejna nebyla představena z perspektivy jeho působení v tehdejších poměrech a nebyla do nich zasazena. Důležitým záměrem autora při tvorbě jeho knihy Valdštejn a jeho doba bylo zobrazit Valdštejna jako člověka jeho doby a jednajícího v sociálních mantinelech tehdejší epochy. Josef Janáček si také v úvodu knihy vytknul za cíl vévodu frýdlantského prezentovat hlavně jako šlechtice vyšlého z českého prostředí a v rodě s českou tradicí a majícího vztah k českým zemím, alespoň původem. Janáček se snažil upozornit, že i přes nesporný evropský význam Albrechta z Valdštejna a jeho působení i v daleko za hranicemi rodných Čech je generalissimus zahraniční produkci příliš „evropeizován“.

Literární vyprávění o osobě Valdštejna je dramatické, ale nejen pouze vypravěčským uměním autora. To je samozřejmě také dáno už samotným spádem událostí dané doby, kterým Janáček dokázal dát i přes jejich složitost přitažlivý a srozumitelný děj. Kniha je psána v první řadě s důrazem na příběh. Naproti tomu hodnocení Valdštejna v sobě nenese vyjádření emocí, ať už negativních nebo naopak.

¹¹⁹ Polišenský, J.: Třicetiletá válka a český národ. str. 177

Janáčkův *Valdštejn* je v první řadě velmi čtivé dílo. Vyniká dramatičností děje a širokým záběrem zpracovaných údajů a barevností témat, které se autor snažil postihnout. Valdštejn a jeho doba není pouze holou biografií historické osobnosti. Je i současně pokusem přiblížit dobu skrze životní příběh Albrechta z Valdštejna. Literární styl knihy je možno přirovnat k románovému vyprávění se spoustou objemnějších odboček k různým doplňujícím problémům z okruhů hospodářských, vojenských a kulturních dějin. Ty pomáhají příběh Valdštejna zasazovat do rámce evropských dějin s důrazem na českomoravské prostředí. Právě rozsáhlejší exkursy k výkladu hospodářských poměrů a majetkové držby v Čechách a na Moravě tvoří objemnou část Janáčkovy eposu. Seznamům vesnic, městeček a měst v popisech jednotlivých panství s nimiž přišel Valdštejn do kontaktu, a historii majetkových přesunů, v nichž „Frýdlant“ taktéž sehrál nemalou roli, je věnováno mnoho pozornosti.

Není divu, Josef Janáček je známý také jako badatel v hospodářských dějinách zemí Koruny České v 16. století, jimiž se zabýval nejvíce na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století. Autorův zájem o dějiny majetkové držby se promítl i do této práce, ale nelze je považovat za nic vymykajícího se v tématickém zaměření české historiografie zejména šedesátých a sedmdesátých let, kdy bádání ve statistických a hospodářské dějinách bylo nedílnou součástí mnoha historických monografií, či byly dějiny zkoumány přímo z takovéto perspektivy. Pro zkoumané období připomeňme alespoň touto hospodářsky-statistickou metodou psanou práci Miroslava Hrocha a Josefa Petráně, 17. století - krize feudální společnosti?¹²⁰, nebo např. stejně jako v Janáčkově díle rovněž statisticky pečlivé údaje o peněžních výdajích ve studiích Josefa Polišenského.

¹²⁰ Hroch, M., Petráně J.: 17. století - krize feudální společnosti? Praha 1978

K tvorbě Josefa Janáčka vyšel v roce 2003 v časopise KUDĚJ obsáhlý článek historičky Marie Koldinské.¹²¹ Autorka se pokusila o tématickou a metodologickou charakteristiku Janáčkovy celoživotního díla a o rozbor jeho badatelského zaměření. Nebudeme se zde zabývat všemi pracemi autora ani jeho tvůrčím vývojem, ale je zajímavé zmínit skutečnost, že M. Koldinská srovnává ostatní velká díla J. Janáčka právě ze základu valdštejských monografií, které tvoří jeden z vrcholů Janáčkovy tvorby.¹²² Spolu s monografií o životě římského císaře, Rudolf II a jeho doba (1987)¹²³ se jedná o jeho nejobsáhlejší knihu.

Část historiků vytýkala Josefu Janáčkovu údajný nedostatečný pramenný výzkum při psaní jeho velkých biografií. Autor při tvorbě velké valdštejské biografie mohl vycházet ze zpracovaných archiválií přístupných v pražských archivech¹²⁴, taktéž současně ze starší (a nesmírně obsáhlé) valdštejské historiografie a samozřejmě i navazoval ze své starší práce *Valdštejnova smrt* (1970)¹²⁵, kterážto téměř bez úprav tvoří závěrečné kapitoly pozdějšího Valdštejna a jeho doby. Ta byla napsána na až konci sedmdesátých let, kdy již byly týmem historiků a archivářů pod vedením Josefa Polišenského vydávány nové dokumenty a archiválie k dějinám třicetileté války pod názvem *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*. Janáček tyto svazky dokumentů, které začaly vycházet na počátku sedmdesátých let, při psaní knihy nepoužil. Bylo mu to vytýkáno, sám Josef Polišenský za to pronesl kritiku Janáčkovy výběru pramenů i knihy samotné: „*Poslední pokus o rozsáhlejší dílo, Valdštejn a jeho doba (Praha 1978,*

¹²¹ Koldinská, Marie: Mezi střízlivostí a dramatičností. K literárním, psychohistorickým a filozofickým rovinám tvorby Josefa Janáčka. In: KUDĚJ. Časopis pro kulturní dějiny 5, 2003, č. 2, str. 83 - 101

¹²² Článek M. Koldinské z KUDĚJe vyvolal odbornou diskusi v časopise ČČH, kde na něj reagoval žák Jaroslav Pánek statí *Mezi dějinami historiografie a autorskou sebeprezentací (Josef Janáček v pojetí Marie Koldinské)* In: ČČH 2004, č.1. str. 122-127. Mezi připomínkami k tvrzení M. Koldinské je i spor o údajný Janáčkův nedostatečný pramenný výzkum při psaní jeho biografických monografií, který Janáčkovu vytýkal taktéž Josef Polišenský. J. Pánek se tato nařčení pokouší vyvracet. Do diskuse z roku 2004 se ještě zapojil Richard Mahel článkem *Josef Janáček – odborný historik nebo také beletrista? (Příspěvek k diskusi o významu Janáčkovy historiografické produkce)*. In: ČČH 2004, č. 4. str. 568-573

¹²³ kniha zatím vyšla ve třech vydáních – r. 1987, 1997, 2003

¹²⁴ Polišenský J., Kollmann, J.: *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Praha 1995, str. 12

¹²⁵ druhé vydání přišlo v r. 1974

stran 582) se dobře čte, ale je v něm mnoho literárních klišé, a především autor Josef Janáček neposlechl Golo Manna¹²⁶ a nevyužil namnoze neznámé dokumenty, vydávané od roku 1971 pod názvem *Documenta Bohemia Bellum Tricenalle illustrantia*, (zejména II. A IV. Svazek této edice je plný valdštejnián).¹²⁷ S Marií Koldinskou, která ve svém výše zmíněném článku v časopise KUDĚJ poukazuje na Janáčkovu „nechuť zdržovat se“ archivním výzkumem, nesouhlasí žák J. Janáčka Jaroslav Pánek. Jsou to právě hospodářsko-ekonomické údaje, jejichž výzkumem se Josef Janáček zabýval a které vytěžil z českých archivů v padesátých a šedesátých letech a na které J. Pánek upozorňuje.¹²⁸

Vyprávěcí, obšírný a až epický styl *Valdštejna a jeho doby* ostře kontrastuje s produkcí Josefa Polišenského, který se k valdštejnské otázce krátce vyjádřil v šedesátých letech v publikaci *Třicetiletá válka a český národ* a počátkem let sedmdesátých ve větší monografii *Třicetiletá válka a evropské krize XII. století*.¹²⁹ Jak již bylo výše řečeno, autor se k osobě vévody staví odmítavě, vidí jej jako člověka bez skrupulí a vytýká mu bezuzdnou hrabivost, nicméně přesto hodnotí kladně jeho úlohu vrchnosti jako bod stability, míru a prosperity na svém Frýdlantském dominiu, což avšak kontrastuje s tvrzením o nedobré vrchnosti, o kterém již byla řeč výše¹³⁰: „*Chebská vražda v únoru 1634 ukončila život osobnosti, která přes četné negativní osobní rysy a bezohlednou tvrdost se s mimořádným důrazem uplatnila v politickém, hospodářském i vojenském dění své doby. Valdštejn dovedl....vytvořit skoro z poloviny Čech dominium, které stylem a dosahem svého hospodářského systému udávalo směr činnosti četným dalším statkům.*“¹³¹

¹²⁶ Německý spisovatel, publicista a popularizátor historie (1909-1994), jemuž vyšla v roce 1971 kniha Wallenstein. Při tvorbě knihy Golo Mannovi pomáhali J. Polišenský a M. Hroch.

¹²⁷ Polišenský J., Kollmann, J.: *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Praha 1995, str. 215

¹²⁸ Pánek, J.: *Mezi dějinami historiografie a autorskou sebezprezentací (Josef Janáček v pojetí Marie Koldinské)*. In: ČČH 2004, č.1. str. 123

¹²⁹ Zde k osobě Valdštejna viz. především str. 193-199 in: Polišenský, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XII. století*. Praha 1970

¹³⁰ Srovnej: Polišenský, J.: *Třicetiletá válka a český národ*. str. 177

¹³¹ Polišenský, J.: *Třicetiletá válka a evropské krize XII. století*, str. 193

Josef Polišenský kontrastuje způsob hospodaření Valdštejna a cizí šlechty a v hodnocení pokračuje slovy: „*Za života frýdlantského vévody však nebylo možné získat nic z tohoto rozlehlého ostrova pořádku, sociálně vyrovnané vnitřní skladby nenarušené válečnými běhy a drancováním.*“¹³² Autor tvrdí, že existovaly dva modely hospodaření na panstvích a Valdštejn je na tomto představitelem hospodáře, který uplatňoval „*starý a osvědčený český národohospodářský systém*“¹³³, o který se vedl zápas s kořistníky, zde myšleno novou šlechtou. Po smrti Valdštejna podle J. Polišenského došlo k tomu, že se změnil na mnohem agresivnější a vykořisťovatelský systém „*krajní feudálně absolutistické pravice*“¹³⁴ Podle autora ale „*tuto cestu k výnosnějšímu vrchnostenskému hospodaření nechtěl Valdštejn ani jeho skupina nikdy nastoupit.*“¹³⁵ a za jeho života J. Polišenský vidí Valdštejna jako hospodáře, který přes menší robotní nároky na své poddané „*dosáhl vysoké hospodářské výkonnosti, která budila obdiv i závist v celé střední Evropě*“¹³⁶ Autor vnímá Valdštejna jako posledního představitele českého, tj. v jeho chápání lepšího, způsobu hospodaření, za což mu přiznává pozitivní hodnocení. „*Teprve pádem frýdlantského vévody se prolomila hráz, která zajišťovala širokým poddanským vrstvám obstojné hmotné i duchovní životní podmínky.*“¹³⁷ Současně tedy odmítá cizí vrchnost, kterou odsuzuje jako vrchnost bezohlednou a k poddaným lhostejnou.

Mnohdy tomu tak opravdu s příchodem nové vrchnosti bylo. K této skutečnosti nechme závěrem promluvit Josefa Janáčka, který za všechny nově příchozí majitele rozděleného Valdštejnova panství zhodnotil české působení jeho vraha, Waltera Deverouxe, na nově získaných statcích v Čechách, následovně: „*Irský plukovník se tak stal feudálním statkářem v Čechách a vojenské kariéry se vzdal. Domů do*

132 tamtéž, str. 194

133 tamtéž

134 tamtéž

135 tamtéž

136 tamtéž, str. 195

137 tamtéž

*Irska se vrátit nechtěl nebo nemohl... Stal se pánem hrstky českých poddaných, jejichž řeči nerozuměl a jejichž nesmírná bída ho nezajímala. Žil raději v Praze, kde našel jedinou spřízněnou duši v irském krajanovi jezuitovi Waddingovi.*¹³⁸

Posledním rozsáhlejším počinem Josefa Polišenského byla spolupráce s Josefem Kollmanem, ze které vzešla kniha *Valdštejn. Ani císař, ani král*. Publikována byla dvakrát, a to v letech 1995 a 2001. Tato monografie těžší převážně ze zpracovaných archiválií a podrobně popisuje události, kterých se Valdštejn účastnil na základě širokého využití dobových pramenů. I tato kniha stále, i když je čerstvějšího data vydání, využívá ve větší míře z minulé doby oblíbené statistické údaje.

Při příležitosti výstavy *Albrecht z Valdštejna a jeho doba*, která probíhala v Praze na přelomu roku 2007 a 2008 vyšla zatím nejnovější monografie *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?*¹³⁹ Rozsáhlý soubor vědeckých příspěvků, ze kterých vznikla kniha, představil dobu Albrechta z Valdštejna z mnoha úhlů pohledu. Desítky českých i zahraničních badatelů zabývajících se problematikou první poloviny 17. století nastínilo politickou a vojenskou situaci v období třicetileté války, mocenský, ekonomický i společenský vzestup Albrechta z Valdštejna. Slavný vojevůdce je zde představen nejen v roli vojáka, ale i podnikatele, finančníka a hospodáře na Frýdlantském panství, a dále i jako patron umění a mecenáš světských i církevních staveb na svých rozsáhlých panstvích. Opomenuta nezůstala samozřejmě ani vojenská stránka Valdštejnova podnikání, kdy se tento kondotiér díky svému způsobu najímání a správy vojska stal jedním z nejúspěšnějších válečných podnikatelů své doby. Objevují se zde i příspěvky k méně frekventovaným a intimnějším tématům ve vztahu k osobě frýdlantského vévody, jako například jeho záliba v horoskopech. Vědecké studie a eseje v úvodní části jsou doplněny katalogem výstavy *Albrecht z Valdštejna a jeho doba* a kniha obsahuje

¹³⁸ Janáček, J.: *Valdštejn a jeho doba*. str. 530-531

¹³⁹ Fučíková, E., Čepička, L. aj.: *Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae?* Praha 2007, 624 stran

i stovky barevných fotografií. Monografie vyšla v české a německé jazykové mutaci.

5 Závěr

V další podkapitole jsme řešili otázku koncepce českého povstání Česká historiografie prošla vývojem, z něhož za použití nových metod, které bychom nyní mohli označit jako jedny z prvních pokusů o historickou psychologickou sondu, nakonec vyplynula skutečnost, že dřívější výklad formulování programu povstalců byl značně zjednodušující. V práci zdůrazňujeme, že novější historiografie uchopila řešení problému jinak a monografií zejména Josefa Petráně začala být problematika direktoria zkoumána jinými cestami a metodami, tj. skrze osobnosti jeho jednotlivých představitelů. Na základě rozboru a srovnávání jednotlivých monografií jsme zjistili, že modernější historiografie touto cestou odhalila, že právě názorový střet a nejednota nikoliv pouze mezi konzervativci a radikály, ale právě a především i mezi nejužším okruhem organizátorů defenestrace a odboje, bylo tím, co zemskou vládu let 1618-19 při rozhodování o otázkách o zahraničně-politickou koncepci povstání zpomalovalo a omezovalo. A především z těchto názorových třenic uvnitř neaktivnější části zemské vlády, tedy skupiny „radikálů“, pramenila její těžkopádnost v rozhodování a stanovení cílů povstání. Současná česká historiografie se tak přiklonila k myšlence, že rebelie v letech 1618-1620, vyvolaná pouze malou částí šlechtické obce, od počátku hlubší koncepci postrádala.

V modernějším chápání české historiografie je činnost direktoria naopak dokonce některými autory považována za zmatenou politickou improvizaci, kterou se zemské vládě po jistou dobu, více či méně úspěšně, dařilo provozovat. Lze tedy říci, na podkladě rozboru nejnovějších studií, že se v této problematice nejnovějšímu českému dějepiscectví v současné době jeví program stavovské vlády jako nekonceptní a nedůsledný. Některým historikům se skutečnosti v tehdejší velmi složité situaci a hodnocení vyznívají tak, že ani nějaký původní a promyšlený plán radikálů neexistoval. Lze říci, že

modernější historiografie vnímá hodnocení direktoria spíše jako neúčinnou politiku, proud improvizací či „konzervativní derivace“¹⁴⁰ či „nedomyšlený hazard“.¹⁴¹

Při zkoumání otázky vydávání apolologií, tedy obhajoby českého povstání samotnými vzbouřenci před domácí i zahraniční veřejností, se ukázalo, že se čeští historikové zcela shodují v konstatování naprostého neúspěchu obou dokumentů nezávisle na době, kdy myšlenky formulovali. Z jejich závěrů vyvozujeme, že apologie neměly takový účinek, jak tehdejší vláda předpokládala.

V této kapitole byl dále srovnáván pohled českých historiků na otázku loajality českých stavů k osobě císaře. Zde jsme došli ke zjištění, že jednotliví badatelé naopak shodný názor nenašli. Z rozboru monografií vyplývá, že starší poválečná generace k ní má velké výhrady ve smyslu míry vážnosti proklamace loajality. Když ale vycházíme ze závěrů novějších studií, nelze hovořit o tom, že ostří povstání bylo namířeno ihned zkraje proti Habsburkům, jak leckdy ještě literatura zhruba do poloviny sedmdesátých let tvrdila. Ukázali jsme však také i to, že je současně velmi obtížné určit právě tuto míru a rovněž mezník, před kterým loajalita byla stavy ještě míněna vážně a kdy už nikoliv. Na druhou stranu, nezdá se ale správné odmítnout její existenci paušálně, k čemuž starší generace inklinovala nebo její existenci vysvětlovala jinými okolnostmi, převážně ve vztahu šlechty a nižších sociálních skupin. Takováto tvrzení se v novějším bádání ukazují jako překonaná. Moderní dějepisceví příčiny vidí spíše v tehdejší nemožnosti představit si v hlavách současníků jiné státní uspořádání než monarchii a úvahy o širším zapojení obyvatelstva do povstání z podnětu vrchnosti Nejedlého, Kavky a Polišenského a dalších česká modernější historiografie odmítá.

Druhá velká část této práce se pokusila zmapovat stav současného bádání a rozsah publikací zabývajících se otázkou námezdního vojenství třicetileté války. V úvodu do problematiky jsme

¹⁴⁰ Petráň, J.: str 222

¹⁴¹ Kučera, J.: str 13

stručněji připomenuli předválečné studie k tématu militárií a představili nejvyužívanější prameny, ze kterých domácí badatelé pro zpracování námětu využívají. S přihlédnutím k okolnostem značně omezeného rozsahu domácí provenience je zde i seznámení s nejznámějšími studiemi na téma vojenství třicetileté války zahraničního původu, neboť domácí produkce těchto materiálů zhusta využívá.

Vlastním jádrem této kapitoly je pak zamyšlení nad stereotypy ve vnímání vojenského stavu a způsobem informování o tématu, který se jeví stále podobně metodologicky zpracováván. Diskutovány jsou zde stereotypy, které česká historiografie ve tvorbě studií opakuje. Musíme konstatovat, že vojákům třicetileté války se rámci českého kulturně-historického bádání dostávalo nejdříve pozornosti z hlediska statistiky a finančních záležitostí a posléze vojenský stav zastupují nejčastěji velitelé armád. Představujeme typizované způsoby zpracování tématu, neboť v poslední době stále přibývá prací uchopených stále převážně stále metodou blížící se zkoumání praktické, hmotné každodennosti. Zkoumáme důvody, proč se tomu tak neděje i z hlediska každodennosti duševní. To se ovšem ukazuje jako velmi obtížné, a to především z důvodu, že řadoví vojáci, na rozdíl od mnohých důstojníků, nám po sobě mnoho písemných pramenů nezanechali.

Závěrem druhého tematického celku lze sdělit, že v českém dějepisectví se zatím pouze uplatnily starší modely zpracování problematiky, z větší části přejímané z německé produkce 70. let, která v dnešní době už, zdá se, vyčerpala možnosti k tématu takovýmto způsobem přinést něco nového. Zjistili jsme, že nové trendy a metody světové historiografie, jako jsou psychohistorie či sociální dějiny se zřetelem na vojenský stav a zejména studium dějin mentalit, se v českém prostředí ve zkoumání tak specifické sociální skupiny, jakými byli profesionální vojáci třicetileté války, zatím výrazněji neprojevíly.

Valdštejnské téma, které tvoří třetí, závěrečnou kapitolu této práce, česká poválečná historiografie považuje stále za otevřené a množství vydávaných studií a příspěvků pro nejrůznější sborníky a

odborné časopisy je toho důkazem. Samotné valdštejnské téma, jak již bylo řečeno, bývalo vždy populární, naproti tomu jen málo českých historiků se pustilo do zpracování větší biografické syntézy. A tak i přes frekventovanost problematiky osoby Albrechta z Valdštejna zjišťujeme, že bohužel počet rozsáhlejších valdštejnských monografií vydaných po roce 1945 v domácím prostředí překvapivě není vysoký. V této práci srovnáváme a analyzujeme práce Zdeňka Kalisty, Josefa Janáčka, Josefa Kollmana a Josefa Polišenského. Valdštejnova úloha v obrovských majetkových přesunech pobělohorských zemí Koruny České a jeho politické působení, jak jsme zjistili, zajímala především představitele starší generace historiků, Josefa Polišenského a Josefa Kolmana. Jejich Valdštejn je zpracován na základě rozsáhlého archivního výzkumu a jeho život je poskládán jako poměrně suchý sled událostí a výčet statistických údajů, které se podařilo zpracováním archiválií rozkrýt, spočítat a chronologicky seřadit. Nad rozborem monografií jsme rovněž museli konstatovat, že hodnocení Valdštejnovy osoby v díle Josefa Polišenského vyznívá spíše negativně, s výjimkou Valdštejnovy hospodářské obratnosti, kde však autor proti sobě opět staví konstrukce protipólů, které jsou typické spíše pro předválečnou dobu českého dějepisectví a padesátá léta 20. století. Vyzorovali jsme také skutečnost, že názor Polišenského na Valdštejna se postupem doby měnil, a že autor nebyl vždy ve výpovědích konsistentní.

V kontrastu s pracemi předešlého autora, Kalistův hluboký psychologický profil vévody frýdlantského musíme považovat za dílo výrazně se lišící od jiných metodou i zpracováním tématu. Zdeněk Kalista a jeho metoda „prožívání“ je věcí pro české prostředí v době šedesátých let velmi neobvyklé a novátorské. Ukazuje se, že hlavním badatelským zájmem pro Kalistu je sama osobnost a myšlení Albrechta z Valdštejna a nikoliv pro období vzniku práce typické dějiny téměř výhradně politické a hospodářské. V této kapitole podrobněji zkoumáme jakými prostředky a způsobem Kalista na velmi kvalitním díle pracoval.

Třetím nejvýznamnějším zde představeným autorem píšícím o Valdštejnovi je Josef Janáček. V díle Josefa Janáčka nakonec vévoda Frýdlantský taktéž zůstává postavou extrémů, nicméně autor se přímému hodnocení jeho života vyhýbá. Valdštejn je zde vykreslen ve všech stránkách své osobnosti, jako postava extrémů a nezměrné ctižádosti, což ovšem pro autora nebylo na překážku, naopak. Janáčkův Valdštejn je nejen velmi obsáhlou a prameny hojně využívající historickou monografií, ale také velmi čtivým beletristickým dílem. Připomínáme v této kapitole také některé další publikace a časopisecké články věnované osobě Josefa Janáčka i Polišenského upozornění, kterým vytknul Janáčkovi nevyužití některých, v té době novějších, pramenů, které Polišenský editoval.

Zjistili jsme, že všichni tito badatelé, ač jejich společným jmenovatelem je Valdštejn, zaměřili se ve svých publikacích na rozdílné oblasti a uchopili téma naprosto odlišným způsobem a došli k různým závěrům.

Vidíme, že všechny tři hlavní osobnosti české historiografie, které se valdštejnskému tématu věnovaly, užily jiných metod a pramenů a představili nám pokaždé tak trochu jiného Valdštejna. Nicméně o to více je zajímavé, jak v hodnocení jedné osobnosti, při jejímž výzkumu bylo možná pracovat s prameny bohatě zásobenou základnou, se mohou výpovědi historiků a historiografie vůbec, lišit.

Závěrem práce tedy konstatujme, že česká historiografie je na téma

6 Resumé

This thesis, *Tricetiletá válka v české historiografii po roce 1945 - Vývoj historiografického chápání k dějinám vybraných problémů* (Thirty years war in Czech historiography – The evolvement of historiographic thinking on selected problems) deals with understanding of selected topics of the thirty years war in Czech monographic production after 1945. The thesis is divided into three chapters, each pursuing a goal to take a portrait of the current state in modern Czech historiographic production with short excursions to the evolvement of older, pre-war historiographic trends.

The first chapter goes through the problem of the Czech rebellion 1618-1620, with topics on defenestration and subsequent rebel government and compares various opinions about nobility involved in the Czech rebellion. The chapter draws a comparison not only about methods Czech historiography used when dealing with this topic but also results and views Czech historians had, which evolved from a marxistic point of view to a refusal of the rebellion.

The second chapter examines a historiographic picture of mercenary soldiers of the thirty years war and how this craft has been seen by Czech historians so far. The thesis continues with examining sources historians usually use when working with this topic, then compares methods and, moreover, thinks about and points out stereotypes of a soldier of this era as it constantly appears in historiography.

The last chapter compares various Czech monografies about the personality of Wallenstein and investigates the methods and opinions about this person. The chapter shows that views on Wallenstein among Czech historians vary greatly. The aim of the thesis is to show what the

present state is and what methods and approaches in the Czech historiographic production there have been when dealing with the problem of the thirty years war.

7 Bibliografie

Čechura, J.: Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého. Praha 2004

Fučíková, E., Čepička, L. aj.: Valdštejn. Albrecht z Valdštejna. Inter arma silent musae? Praha 2007, 624 stran

Fukala, R. : Třicetiletá válka – Konflikt, který změnil Evropu. Opava 2001.

Hroch, M. ,Petraň J.: 17. století - krize feudální společnosti? Praha 1978

Janáček, J. Valdštejn a jeho doba. Praha 1978

Janáček, J. Valdštejnova pomsta. Praha 1992

Jireček, Josef, ed.: Paměti nejvyššího kancléře království českého. I. díl. Praha 1866.

Kavka, F.: Bílá Hora a české dějiny. 1. vydání. Praha 1962

Kučera, J. P. : 8.11.1618 Bílá Hora: O potracení starobylé slávy české. Praha 2003

Klíma, A.: Dlouhá válka (1618 – 1648), Praha 2000

Klučina, P. Třicetiletá válka. Obraz doby 1618-1648. Praha 2000

Kočí, J. : Boje venkovského lidu v období temna. Praha 1953

kol. autorů: Vojenské dějiny Československa, Díl II. Praha 1986

Petráň, J.: Staroměstská exekuce. 3.vydání. Praha 1996

Polišenský, J. : Třicetiletá válka a český národ. Praha 1960

Polišenský, J. : Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století. Praha 1970

Polišenský J., Kollmann, J.: Valdštejn. Ani císař, ani král. Praha 1995, str. 12

Subert, Václav, ed: Apologie druhá stavův Království českého. Praha 1862